

ПІСНЯ

Ой, у лісі при ліщині
Чи не бачив, товаришу,
Моєї дівчини?

Коли зайшло сонце,
Вивели у яр,
І умерла гордо
Дівчина твоя...

Бачити не бачив,
Тільки чутку чув:
Розстріляв Деникин її молоду...

Ранком найшли люде
Її за селом...
Бурею по лавах
І громом пронеслось.

Од Дніпра до моря
Панство, мов ті вівці.
І несуть їм кару
Червоноармійці.

* * *

Вигнала вівці у поле.
Сумом дзвенить голосок,—
Любий мій хлопче, з тобою
В найми для мене—ніщо.

Вчора була в комсомолі,
Лист там від тебе прибув,—
Пишеш: веселий, здоровий,
Вже політруком в полку...

Полям розбіглась отара,
Житом баранчики йдуть.
Хоче межою дівчина,
Думає думку одну...

Що, коли ти загордієш,
Темна-ж, обшарпана я,—
Будеш якимсь комисаром—
Вік мій увесь в куркуля...

Глянула в вічі ягничка,
Ногу поранив будяк.
Вихор над степом кружився,
Кісткою зсохлась земля.

Вигнала вівці у поле.
Сумом дзвенить голосок,—
Любий мій хлопче, приїдеш—
Найми для мене—ніщо.

* * *

Ти не прийшла з своєї фабрики
У наш робочий клуб,
А там чекали так тебе,
Текстильку молоду...

Зібралися всі швейники,
Служниці й друкарі,
Веселий дуже вечір був
До ранку, до зорі.

Коли-ж верталися додому,
По вулицях мійських
Лунав веселий гомін,
Дзвінки пісні та сміх.

Назустріч нам повії,
Пивні та непачі,
А ми своє апч-хи їм
Кричали уночі...

Над річкою вонючою
Вохкий лежав туман,
Під гаєм наш посьолок
У сні важкому спав.

Ти не прийшла з своєї фабрики
У наш робочий клуб,
А там чекали так тебе,
Текстильку молоду.

П. УСЕНКО

ІЗ ЦИКЛЮ «БУДНІ»

За гуркотом,
за шелестом
машиновим—

не вчув,
не вчув
її

при
хо
ду.

Здавалося червоною хустиною
спинила рух приводовий.

Не будь

такою смілою,
не заважай робить...

(Прийшла по справах Женодділу
а в грудях в мене:—що робить?)

Шуміли,

шавкали пази—

довічню пісню передачі...—

(А я до неї нахилився
і очі забирав гарячі).

Сміялись ще робітники

та знали юність нашу.

Іди, дівино, собі йди—
у вечорі побачимось.

За гуркотом,

за шелестом

машиновим—

Спішила дівчина, виходила.

З дверей уже

червоною хустиною

Штовхнула рух приводовий.

Червень, 1924 р.

І. МИКИТЕНКО

Б У Д Н І

I

На розі великої вулиці, що починається в степу десь за горою й, проплутавшись через містечко, зникає за мостом, в степу зникає, — так на розі цієї вулиці й циганського провулочка (циганського: живуть цигане) у містечку * — семирічна школа.

За школою далі — став і береш, а перед вікнами — дикий камінь і хрест.

В школі бувають свята; влаштовує, звичайно, Сьома (Семен Миколаєвич). Зімою там — дитяча республіка, дитячий виконком, представники, редколегії, гуртки...

Тов. Димів — дає порядок.

... І свято повинно мати порядок...

І будні — теж.

Вчителі: (автор думає про те, щоб вони були за героїв).

Вечорами у них світиться, і там своя республіка...

... Бувають бурі, бувають тихі мжички.

І сірі дні...

І настрої...

Школа: цегляна, велика, «глагольом»... Паркан. Жовта акація. За акаціями «Чижик» і «Мушка» — завідуючого собачки. Їх знають. Батьки школярів усі знають — ходять до завідуючого. Отже люде, селяне, значить.

Між иншим: нема отих бур'янів «обов'язкових», що за час революції «буйно» повиростали по подвір'ю, коло східців, на воротах і т. д. І вчителі теж: більшість голяться що-тижня, чуб, як слід, за комір не лізе, одежа на місці...

Вигляд: учителі.

А час такий —

— рік революції шостий.

... Значить — осінь, діти, в класах веселий гамір, серце підскакує, ноги по коридору чітко, чітко —

— ать-два... ать-два!..

На дворі гарби — солому возять. І там діти — перекидаються в соломі.

Пружиниста осінь — вереснева.

... Рік революції шостий.

Ведуть, ведуть...

Записують.

Учительська: дядьки, жінки, вчителі... Тон підвищений.

Діти, торбинки, пахне салом... (Е-ех, пам'ятаєте?).

... Завідуючий за столом: т. Димів Олександр Григорович.

— Саша, абедать...—Це Серафима Кіндратовна—жінка. Ще є дочка, Галя. (Теж героїні—жінка й дочка).

— Так я вам говорю, що в четверту групу він не підготовлений... Понімаєте, товаришу Заніздра?..

— Га?.. Ну... то, значить, в третю?..

— Так... Ну... Хто там... А, Василь?.. Ступай. У п'ятій ти. Так... Одв'яжись, Серафимо, зараз...

Так... Курять теж—«бички» на підлогу, тоді чоботом. А потім:

— Звеніть, забуваю, що у вас на столі смітничок... Підіймають, кладуть в попільницю.

— Ну... Петро! Це до вас, Михайло Михайловичу. Ти, Гирич, в шосту перейшов, ступай в клас.

Вікна розчинені. Там осінь, бадьорість,

... Шостий вересень одходить в червількові далі.

І губиться урочисто на передодні Жовтневих свят.

І це свято: початок року в семирічній. А перед тим вчителі склали іспити: історичний матеріалізм, політекономія й «революційне двіженіє в Росії».

Літом були курси.

І були лекції...

Ходили на курси, ходили на лекції. А там нове, а там таке «філософське» і трудне...

Готували доповіді, реферати, слухали по дві, по три години, потім ішли до Миколи Порфировича—в четверту школу—на пасіку, їли мед і ще говорили за історичний матеріалізм...

— Нічогоісінько я не розумію... Як того детермінізму додержуватись в житті?.. Як от—меду, наприклад: схотів би Микола Порфирович і не дав... Правда-ж, правда?..—Аж підскакує Маруся.

— Ну, ну!.. На іспитах зрозумієте...

— Олександр Григорович! Ви сьогодні допоможете мені розібрати главу—«равновесіє между елементами общества»?.. Це Тіна Порфировна.

— Допомож...

— Сашо! Ти-ж сьогодні занят...—Жінка.

— Тьфу! Ах, чорт, я й забув. Заспокойся, Серафимо...

— Ну, то коли-ж, Олександр Григоровичу?..

Тихо, в траві:

— Цитьте, потім... Тіночко... не зачіпайте її...

Так от лекції, курси... Реферати...

Т. Димів читає реферата.

Слухають, записують.

— Треба записать... Це неодмінно питають на іспитах. І де він його видав...

Читає реферата Микола Порфирович.

... Обидва хитрі страшенно...

— Ви думаєте, їм так хочеться знати його? А проте трохи не всього Бухарина визубрили... Розумієте—хитрі. А що Маркса того, так вони його і вздовш і впоперек... Ну—хитрі!

... А от Маруся, Євгенія Івановна (Миколи Порфіровича жінка), Серафима Кіндратовна і т. д.—не хитрі... Вважають непотрібним...

... Пройшли курси. Лекції, реферати, збірки...

Свята...

Дні такі—світляки раволюції... І пройшли вони безповоротно, бо вже були іспити і склали іспити всі.

А тепер праця.

І ще свято: початок року.

По коридору чітко—

— ать—два! ать—два!

А за вікнами вересень урочисто відходе в червінькові далі напередодні Жовтневих свят.

Е-ех, пружиниста осінь...

II

Ну, а між святами будні.

Олександр Григорович нарешті йде в їдальню. Обід. Серафима Кіндратовна, Галя, ще Софія Павловна—учителька. Борщ з півником, «свежепросоление» до жаркого, молоко од своєї корови, трошки медку—теж пасіка.

Учителі-пасічники. А пасіка—дбайливість, хазяйновитість, поважність.

... Бджоли комуна. Золота комуна. Труд—почесне заняття, солодкий, запашний мед прозорим бурштином наливають у магазини, а трупів б'ють.

І от наслідки—золота комуна:

—дззз... дззз...

У т. Димова чотирі рямчаки системи Дадана, у Миколи Порфіровича двадцять чотирі (четверта школа), а в Михайла Михайловича тільки два, з них одна дуплянка—ще тільки розводить.

Софія Павловна ставить на стіл з буфету скляну вазочку з медом. Серафима командує:

— Галька, давай напевно ещо мне полтарелкі. Софія Павловна, несіте там із кухні жаркоє.

Т. Довгий мовчки.

Їдять.

Т. Димів за всіх високий і худий. Трохи забагато п'є, а серце нікуди. Лице трошки псують синьо-червоні жилки. Буває ранками жовте. «Жолчная морда»,—каже Серафима, а в самої під очима лантухи—у неї хворі почки. Проте вона чепурненька, маленька, повненька—теж учителька. Бувало школяра з запискою: «отнесі Александру Грігор'євічу»... А хлопець в коридор і читає:

«Саша, всипь, пожалуйста, етому мерзавцу под первое число. Шуміт, мешаает заніматься, не виучіл «Что ти спіш мужічок». Твоя Сіма».

Ну, школяр записку за пазуху і натирає долонями щоки, очі. Це ще, як була стара школа...

... Т. Димів дивиться на Серафимині лантухи під очима...

— І навіщо робить таке велике декольте?..—кривить рота.

— А-а! А-а!.. Как той, так оно к лицу, а как мне...

Да... Починається.

Софія Павловна в учительську, носа в книжку. Годинами. Софія Павловна сама на світі. Шостий вересень в школі т. Димова. Приїхала зімою з корзинкою й досі живе в їхній сім'ї. Софія Павловна самотня— по-за життям.

А от Галя—комсомолка...

— Мамо, облиш папу! Що він тобі зробив?

— Не лезь, скверная девчонка, не в своё дело!..

... Галя в шостій групі. Вечорами біжить на вулицю.

— Кудато ти? Зараз мені додому! Чуєш?

— Та-а! Чую...

А потім розлягається балка, тріщить дерева, плутається пругкий вітер і гуде у вуха солодку нісенітницю...

... Меле, набріхує, підбурює вітер.

І—іх ви, уроки!..

В учительській вікна розчинені. Т. Димів сидить в кріслі, читає Плеханова. Вчителі ще не приходили. (Школа «глагольом»—вони живуть однією: кожному окрема кімната). А в коридорах уже гуде... Фаркають, б'ються об стіни дитячі виклики. Сьома група декламує... Чийсь голос ріже високим фальцетом. Він влітає в учительську і збен-тежено тріпотить над ухом у т. Димова.

Розриває уважну думку над Плехановим... І роз'ятрюється недавнє...

... Серафима стояла коло цього столу над ним з сокирою... над т. Димовим. І теж високим, трагічним фальцетом...

— Слиш, Сашка! Зарубаю на місці... Адін канец мене. Піші їй сейчас же, щоб душа моя успокоїлась, слухай Сашка.

По коридору розливний дитячий регіт.

Писав... (колись). Що він писав?.. Тоді (колись) теж було розчи-нено вікно, а за вікном шелестіння, липнева ніч в жовтих акаціях по-над парканом...

«...знаєте, Тіно? Якими словами треба писати про те, чого ніколи в житті не буває, а тоді невідомо, звідки налетить і ні в які слова його не прибереш...

... І тепер воно стоїть передо мною загадкове, жагуче й темне. І в ньому концентрується моє життя, моя самотня інди-видуальність. А хотілось би крикнути про нього так, щоб оглу-шити всіх. Розумієте, Тіно, всіх?.. І коли настане час, що роз-кується засупонене життя, навіть такої одиниці, як завідуючий ... ською семирічною школою?».

А другого дня така неймовірна дійсність... Серафима на Тіну з кулаками. Розходились після реферату. І він заспокоював Серафиму.

Вечором стояла вона з сокирою. Сокира істерично розмахувала над головою, і падали убивчі слова—«слухай, Сашка! Піші їй, суке, сей-час же...». І знову писав... Так по дурацькі, що підказувала Серафима...

— І от що характерно,—говорив переконано товаришам в учи-тельській,—яким би янгелом не була жінка, а після 35 літ вона стає звіром... справжнім звіром.

В пів на дев'яту приходять учителі, приходять вчительки.

Михайло Михайлович теж приходить сьогодні поголений, в новій блузі—ще з війни лишилась. Колись він так завзято ненавидив буржуазію і гостро приймав до серця бідняцькі болі своїх батьків хліборобів. І за себе тлів душею... З того часу й суворість на лиці лишилась, тільки шкодять їй надмірно дорідні губи—як би не вуса, було б комично.

І приходять Панасевичка—виклада російську мову. У неї двоє дітей, проте вона покохала Михайла Михайловича «так, як нікого й ніколи не кохала»... Удова.

Т. Димів страждає од жовчі...

... — Це-ж гримаса!.. А як жінка Михайлова довідається? І це вже скоро! Що буде?... Бідний Михайло... У нього зовсім Тарасів вигляд, і вуса такі...

А вони мліють. Панасевичка з вищою освітою—випадково в Семирічній. Ну, й любить Михайла Михайловича. Товста. Ну куди їй...

Михайло скошує на неї око з-під кудлатої брови. Т. Димів бачить. Читає і бачить. І своє десь заворушиться й кольне...

От дурний народ! Тьфу! Нічого-ж не вийде. Все одно нічого не вийде, треба бросить...

... — Т. Завідуючий! Я готую літературний ранок з своєю групою... У мене дитяча творчість... Розумієте—страшенний рух. Поезія, драма, малярство... Вироби з глини... Треба добути віз білої глини, т. Димів, ту вже поліпили... Це Сьома—вчитель * * * групи, викладач української мови, поет, організатор, вивозить на собі всю творчість «семирічки».

Т. Димів думає...

— Так, так. Виліпили? Ага. Ну, добре. Привезем. Скажу шкільній раді, щоб накопали в Миколиній бальці возів з два. І привезуть. Добре, Сьома, буде. Скажіть Кузьмі, нехай дзвонить. Товариші, прошу по своїх класах.

Тоді вчителі беруть під руки журнали. Дві хвилини—стук-стук дверей. По класах затихає гомін, і йде година рівна, довга. І пропливають години, дні проходять, розмежені дзвоником, засипані зшитками з помилками і дитячими творами про осінь.

... — Ніяких буднів, раз праця,—говорить т. Димів,—будні тоді, як нема нічого...

А праця у нього йде до свята.

На стіні в учительській в маленьких квадратах години—політграмота, політграмота, політграмота... Т. Димів любить, щоб години стояли в чітких квадратах. Політграмота—його години.

Це все легко. Це праця, дисципліна.

... Серафима дисципліни не любить. А Сашу вона любить... Після обід він лягає на канапу, бере газету. Серафима сідає теж на канапу і ту газету вириває з рук. Очі їй тоді плывуть кудись замріяно і від того ще більше набрякають під ними щоки.

— Ну... ну, Саша... неужелі ти мене не любиш?...

— Що?.. Ну, люблю. Іди полеж, а я почитаю.

І тоді т. Димів думає за сім'ю, за Серафиму, думає, куди ото бігає Галя, за Панасевичку...

І ще думає за будні: чому таке провалля між святом і буднями? Між дисципліною і сімейним життям... І чому саме сімейне життя не провалля, а просто ковбана?.. І скніє в ній вохкий, слизький туман, одноманітний, убивчий. А над проваллям—революція, гарячі фарби огнисті. Свята... Праця, напруженість, дисципліна... Що там сказано про сім'ю?.. Т. Димів пригадає марксівську літературу про сім'ю. Згоджується, і робиться йому ясно.

Тоді він іде на пасіку і мріє про золоту комуна...

... І приходять м'які присмерки, обплутуючи таємничими ремінцями пружке чоловіче серце. Тільки неугавним живчиком стукає в скроні животворча кров.

Із-за дикого каменя пливе ніч і темними силуетами розпинається на хресті...

III

Вересень далеко одлетів легкими вітрами і починає мжичити...

Пройшли урочисті Жовтневі свята. Ізолотий дощ листопаду вмірає в осінньому багні.

Заходять сірі дні і глухо законопачуються за ними вікна.

В учительській уже мінорить. Під час великої перерви розходяться по кімнатах і потім знов сходяться по дзвонику і йдуть у класи.

Серафима цього року не вчителює. Прислали математика. Приїхав. Він студент гірничого інституту. Зацікавив Марусю і молоду «німку» і теж потону в учительській. Кімната в «глаголі»—живе з Сьоомою.

А Серафимі посаду аж у другій школі—далеко, ходити вона туди не може: у неї почки.

Мжичить. Сіро.

Панасевичка теж живе у флігелі, але в учительську вже не ходить. І це вже всі знають. Не цікаво. Т. Димів жовчить:

— Ну ясно... Так воно й повинно було статись. Інакше ніяк... Говорив—нада бросить! Це вам, Маруся, детермінізм.

Маруся пхикала:

— Пхи, приклад нікуди не годиться... Панасевичка, пхи... товста вдовище з дітьми... Дурний Михайло Михайлович, що звязувався.

А було так, як думав Т. Димів. Жінка Михайлова, нарешті, застукала їх...

... Скандал. Що скандал?..

Мжичить. По дорозі калюжі. Змішується сірий день з присмерком. Суне довга ніч, а на дворі виють собаки і шумлять верби.

В кімнаті у Михайла світиться. Михайло читає історію Покровського (на завтра лекцію), а жінка пиляє...

... — Той же хам, мужик же той, семінарист нещасний... і ще пішов зраджувать дружину—вченого агронома!.. Ну, сказав би з путнім ким, ато... Де твої очі були?... Така образа... Що в тебе жінка яка-небудь мацапура, чи що? Ось хоч би його посоромився...—на руках хлопчик. Рік.

Михайло читає Покровського. Він цілком згоден: жінка у нього інтересна, інтелігентна, син теж гарний хлопчик... І все... Ну, помінаєш... може перестала-б уже?... Годі... Це-ж кінчилось...

А кінчилось дуже просто: живе Панасевичка у флігелі, чекає перевода. Російську мову викладає, а в учительську не заходить. Михайло теж в учительську не йде—ходить по коридору. Вони не бачаться, проте Панасевичка «забути ніяк його не може».

... Михайло готується до лекції і зносить напосідливу жінчину пильню... І він з нею цілком згоджується (з жінкою), ну, що-ж зробиш?... Ну, їж його!

Надворі вітер і дощі, і сльота.

«Семирічка» стоїть на розі мовчазна, з темними квадратами вікон, а з кімнат учителів моргають гніпалки.

... І це вже всі знають, як вона його пиляє... Теж нецікаво.

Завідуючий в учительській, а Серафима в кімнаті на ліжку. У неї з осени дужче болять почки. Софія Павловна теж в учительській.

Читають.

Софія Павловна їде на курси...

Іноді пізно приходять до т. Димова селяне, більше сусідні—Матвій, Павло, Гарась. Тоді вони випивають. В учительській т. Димів ніколи не п'є. Ідуть в їдальню. В їдальні для цього знято портрета Леніна і перенесено в кімнату до Галі...

Ідуть в їдальню. Серафима шкварить сало (сало приносять самі гості), дістає огірків. Матвій виймає з кешені пляшку. Випивають. Тоді виймає Павло, Гарась.

Гості починають варнякати про тяжке життя, про революцію, про те, що не слід би забороняти самогону... Т. Довгий взиває їх «остолопами» і наводить математично, що вони таки «остолопи».

Серафима випиває дві чарки і йде спати. Її не можна—у неї почки.

Софія сидить на канапі мовчки. Читає. Дивиться осінньо. У Софії вузькі груди. У неї довгі вії, а за ними печаль. В озерах очей ряска кохання. Т. Димів про це не знає. І сидить вузькогруда дівчина Софія до двох годин ночі, дивиться, як поволі стекленіють очі у т. Димова.

... — Такі, як Софія, мають особливе право на щире товариську увагу...—пропозвав в голові т. Димова. Він встає і всі розходяться...

Ранком у т. Димова «шаліт» серце... Він сам бере дзвоника і рівно в 9 виходить в коридор і дзвонить.

Як хто спізниться (більше Михайло), говорить коротко, в'їдливо.

— На місце. Лягали-б раніш, треба бути акуратним...

Михайло думає:

... — А як сам до Тінки смалив халяви... то нічого... Народ...

Але мовчки бере журналу і йде на лекцію.

IV

Приходять перші морози. «Семирічка» ранками гуде і грюкає дверима. Коридор наповнюється сизим, холодним повітрям і нестриманим гаміром.

Т. Довгий одягає рижу «тужурку» на ваті і застібається глухо до шиї. І вже товариші в учительській ніколи не бачать його без «мундіра», аж до весни.

А морози приходять сухі, безсніжні, грубі. По вікнах ростуть прозорі ялинки і знову різка бадьорість підкручує м'язи.

У Серафими почки трохи кращають, вона знову сідає «до Саші» на канапу, і очі їй плывуть замріяно кудись далеко...

Т. Димів починає переплітати книги. Він любить цю працю. Любить, як книга щільно стулить, сторінка до сторінки, свою мудру таємницю і лежить у стосі така безстороння. Радісно тоді її брати і випивати з неї солодке добро.

— Ти-б, Серафимо, чимсь зайнялась, тобі-ж нудно так. А я працюю. Бери читай.

Але Серафима не любить читати... Тургенєва і всіх класиків вона давно поперечитувала, а з нового—що тепер цікавого?... Пишуть якось по дурному, що й самі мабуть не розуміють. Так, аби папір збавлять та очі чимсь засліпити. Серафима любить згадати, як тоді було, коли вони тільки повінчалися. Це п'ятнадцять років тому...

Т. Димів мовчить.

— Саша, ну када-ж ета Панасєвічка несчастная виедет?... Неужелі ти нічого не можеш сказати? Груня через неїю голуу прогризаєт Міхал Міхайличу...

— Відчипись ти з своєю Панасєвичкою! І взагалі, Серафимо, яке тобі до них діло?...

— Да! Ти нічем не дайош мне інтерєсоваться... Ти разве жалєєш меня?... Ти ізверг... ти настоящій ізверг...

Тоді втручається Галя. Вона заспокоює маму і перепрошує папу:

— Ти не сердься, папа. Мама повсїгда так—рознервується, рознервується...

А взагалі т. Димову ні з ким сидіти вечорами в учительській. Софія мовчить і він мовчить.

Чи поїде вона весною на курси?... Може тільки говорить... І говорити більше нема про що. І з Серафимою теж. Галя готує німецьку мову, а вечорами ходє в комсомол.

Такі довгі вечори... А надворі знов вітер. І знову приходять Матвій і Павло з випивкою...

А одного разу приводять вони ще одного незнайомого товариша.

Було в учительській темно. Т. Димів ще не світив ляmpi, як вони увійшли холодні і свіжі...

Зразу підїхали фургоном і він чув, як греміла мерзла земля, і потім кинулись на них «чижик» і «мушка»...

Т. Димів кашляв і закутував шию теплою шарфою...

Що це воно приїхало так несподівано?... І просто до мене... Це до мене. І це щось уже нове... Невже нове?... Звідки? Хто? За чим? Що скаже?..

От про це і думав, як вони увійшли холодні й свіжі.

— Я до вас по наряду, товариш Димів,—почув він незнайомий спокійний голос.—Вибачте, що так пізно...

... — Чому-ж пізно?... Хіба треба було раніш?... — Це тільки подумав тов. Димів, а в голос сказав:

— Краще пізно...

— Так і я гадаю... Річ у тім... я, бачте, землемір. Призначено мене на ваш район. Квартири не маю. А Сельрада послала до вас.

— Так, так, це до мене... Прошу, прошу. Я справді радий. Я-ж уповноважений від другої частини * * * по земельних справах. Сідайте. І було якось урочисто. Нікого не видно... Тільки силуети...

... — В житті теж тако-о,—знову подумав т. Димів... — А може це знову просто нахаба, простак, і знову кислятина?... — І тому не світив лампи.

— Що це у вас, нема'світла? — спитав Павло.

— Світла? Нема... Є світло, нема сірників.

Озвався землемір:

— О, будь ласка! У мене така «динамо» чудова...

«Динамо» креснула разів з два білими искрами, і довгий язик жовтого полум'я затріпався з темряви і погнав її в кутки...

Землемір сидів уже біля столу, в широкому плащі поверх кожуха, і поглажував високого, лисого лоба. Обличчя мав голе, широке, з сірими очима й дорідним носом. Губи невимушено посміхались, а між бровами—дві зморшки.

Він встав не поспішаючись.

— Король,—назвався він і простяг руку.

— Король?... Так-с... Ну, а я Димів... Ну.

Увійшла Серафима.

— Моя жінка, Серафима Кіндратовна...

— Король.

— Чего-ж ви Король?...

Сміялися...

Було радісно, було свіжо. І Король сміявся... Потім вечеряли. Павло приніс чотири пляшки... Король пив, «як землемір», так він сам рекомундував спеців його кваліфікації.

— У нас так—принцип Суворовський: «бистрота і натиск»... Хоча один в полі не воїн, а нашому брату доводиться якраз навпаки... За ваше здоров'я, Серафимо Кіндратовна!

Павлові й Матвієві дуже подобався товариш землемір...

— Настоящий чоловік! Цей одріже... Одріжить і одріже... Об'язательно! Король.

І Серафима пила.

Потім співали «Гей нуте, хлопці»...

Т. Димів виходив в учительську за табаком. Там було темно і він довго не міг його знайти. Під руки ліз землемірів кожух і плащ. У плащі в кармані револьвер. Т. Димів вийняв його,—він був од морозу вохкий. Поклав назад. На когось знову кинулись собаки... Мабуть шалались хлопці до дівчат... Пішов до гостей.

А тут затишно, світло...

Король розповідав, як він попав у цей район. Він був конче свіжий чоловік.

Спали землемір і т. Димів в учительській.

Зразу курили при світлі, Серафима ще приносила подушки, потім погасла лампа і була в семиріччі гучна тиша.

По коридору проходив несподіваний шум—залітав кlapоть вітру в розбите над парадними дверима скло... Т. Димів думав за Кузьму... «Лінтяй Кузьма. Казав йому забий, мерзнутимуть завтра діти»...

А Король шелестів плащем і спокійним, радісним голосом запитував:

— Що по-вашому, Олександрє Григоровичу, у житті найкращого?..

Було в учительській тепло і темно. Трохи пахло кожухом і самотонкою.

— Найкращого? Гм-м... Це як на кого...

— Ну, звичайно! De gustibus,—як то кажуть,—non est disputandum, а все-ж таки—несподіванка в житті і є найкраще. От, розумієте, лежу я тепер в цій учительській, а дотепер і не знав, що в ній так тепло. А завтра може буде якийсь скандал. Скандал я теж люблю, бо несподіванка.

— Який скандал любите?..

— А може в полі на роботі. З ними повсігда скандал. Вони без скандалу не можуть. Вони й революцію з скандалом робили... І я скандал люблю—од його дужчаєш. Скандал—це теж революція. А може не в полі, може в другім місці.

— То виходить, що в житті і є найкращого скандал?.. Адже у вас він і несподіванка синоніми... А ви, тов. Король, історичний матеріалізм, як?..

— Проглядав. І знаєте? Мені дуже подобається... Іменно: я ніколи не знаю, що зроблю.

— То ви погано його проглядали... (їдко).

Землемір, радісно:

— Можливо. Але я нашоше. Я боюсь, не хочу, ну його к бісам... Тоді баста вже, як буде формула. Какую.

— Да... Ну, це теж, знаєте...

— Хо-хо-хо!.. Чудило-ж цей Матвій... А от дружбу я теж люблю. Я без людей не можу. Я повсігда на полі з дядьками матюкаюсь... Вони мене, а я їх; проте одріжу їм,—потім дякують...

... Т. Димів ще вставав закурювать, а Король уже спав.

Рано переїджала Панасевичка в кімнату до «німки», а Кузьма в її кімнаті мив підлогу для землеміра.

У т. Димова знов шаліло серце, а Серафима скаржилась на почки.

Король чуть світ виїхав на участок і приїхав на обід свіжий, широкоплечий.

V

Він увійшов в їдальню, твердо ступаючи широкими чобітьми і чемно привітався з Серафимою, потім з Софією Павловною, з Гальною і, нарешті,—з т. Димовим.

— Ф-ю, ф-ю-ю,—свиснув він тихенько і прижмутив одне око до т. Димова.—Значить ми вчора хватили не по-вашому режиму... Вигляд у вас того...

Т. Димову було неприємно, що Король помітив таку дурницю, але він не розсердився, тільки сціпив щелепи, від чого на щоках напружились сухі м'язи...

Обідало п'ятеро. Землемір сидів «на передсідательськiм», т. Димiв зправа, Галя поруч, Серафима з землемiром «vis-a-vis», а Софiя «vis-a-vis» з т. Димовим.

Потiм уже Король завше сiдав «на передсідательське» i всi сiдали на свої мiсця.

І було так:

— Саша, не заході далєско, потому что через час прiедєт Сергєй Нiканорич,—будем абедать...

Землемiр приїдзжав за годину, сiдали обiдять. І було шумно. Король розповiдав, як уповноважений третього «отвода» поскандалив з предкаенес, а вiн (т. Король) за плечі одного, другого—стiй! стiй... Ну, помирились... Їм тiльки розкажи в чому дiло. Зараз пiвкварті i ставляй вiхи. А весною одрiжу.

А за школу вже не говорили. Софiя Павловна не розказувала вже за свою групу: слухали землемiра.

Инодi вiн приїдзжав не за годину, а пiзнiш, за двi й три. Тодi т. Димiв хотiв обiдять сам, але роздумував, iшов в учительську i читав.

Коли «Чирик» i «Мушка» схвачувались назустрiч землемiровi, тодi т. Довгий теж виходив на двiр, вони зiмали з фургона астролябiю, пакольцi, верьовки, несли втрoх з пiдводчиком в кiмнату до землемiра. Землемiр роздягався по пояс, Кузьма приносив вiдро криничної води i поливав йому на спину. Землемiр бризкав, фиркав, умивався жовтим пахучим милом, давав Кузьмi на табак i йшов з т. Димовим у школу.

В iдальнi вже бряжчав посуд. Серафима виглядала що-хвилини з дверей i кликала:

—Сергєй Нiканорич! Саша! Гдє-ж ви там?

Потiм землемiр перестав їздить на участок. Став грудень, повалили снiга.

І все життя знов було в «семирiчцi». Землемiр днями сидiв у своїй кiмнатi над планами, чертив, вищитував, надсилав до Уземвiддiлу. Т. Димiв переплiтав книги пiсля заняттiв, а присмерками приходив в учительську землемiр i голосно запитував:

— Работаем, Олександр Григорович?..

Сiдали тодi в крiсла й говорили. Тодi приходила й Серафима i теж сiдала коло землемiра. І ще приходила Софiя Павловна. Тодi Серафима непомiтно одсовувалась од землемiра далi... Софiя Павловна затоплювала в учительськiй грубу, робилось тепло. Т. Димiв сидiв в кутку пiд свiчадом, а землемiр i Серафима пiд грубою.

Входила Галя й говорила:

— А чого ти, папа, теж не сядеш сюди? Тут-же теплiше...—Дивилась на землемiра в упiр i сiдала коло т. Димова.

А землемiр говорив несподiвано й радiсно:

— Розумiсте, мiй колега, iдейний холостяк, прожив сорок рокiв на свiтi, пережив революцiю, получил тепер недавно багатий участок i... одружився! Оце одержав од нього листа. Та ще з ким?

Запитували...

— З женщиною, яка нiколи не була замужом. Баришня. От вам! Скандал же... Тiльки поганий скандал.

— А ви як?—питав т. Димiв iз кутка.

— Я?... Ніколи в світі! Для мене баришня порожній згук. Тільки дама, тільки! І знаєте чому? Дама починає друге життя, а баришня—перше. Тому дама вполовину менше робить глупостів...

Т. Димів думав про те, що в іншого характер розхристаний, а в іншого—застебнутий глухо, ще й зав'язаний теплою шарфою. І от розхристаний пре навпростець, дивиться на світ божий круглими баранчими очима і для нього скрізь своя кошара... Проте він считав землеміра славним парнем і без нього скучав.

Серафима теж скучала за землеміром.

VI

І знову були свята—церковні свята: Різдво. «Симирічка» заглухла, одинокі вікна засмутились білою печаллю.

Вчителі готували виставу—«Чудовий перстень» і антирелігійний суд над Різдвом. Т. Димів був «корінний» суфльор. Другий «корінний» був Миколай Порфірович (з четвертої школи). Серафимі було запропоновано роль «Яги»,—вона одмовилась, проте на репетиціях бувала.

До театру й з театру т. Димів ішов сам. Серафима приходила з землеміром, коли вже починалась репетиція, і додому вони йшли раніш.

Дорогою т. Димів думав про те, чому це Серафима стала такою спокійною і не робить йому сцен.

На воротах стояла Софія. Вона піднімала на т. Димова довгі вії і пропускала його повз себе. Т. Димів питав, чи прийшла вже Серафима Кіндратовна і йшов в учительську.

Там сидів землемір і Серафима. Землемір говорив:

— Ну, Олександр Григорович! Скандал з вашим режисером. Я-б на вашому місці загнав його к чортам у будку. Куди він годиться?..

— Наше діло суфльорське,—говорить т. Димів і сідає в куток на своє крісло.

Серафима вже не одсовується од землеміра, коли увиходить Софія Павловна...

— Наше діло не втручаться в постановку, не перешкоджати грі. Це перший закон суфльорства...

— Цілком згоден,—голосно заявляє землемір,—але бувають такі випадки і такі суфльори, що якраз їхнє слово може набрати рішачого значіння в постановці. Як ви на це?

— Рішачого?... Я взагалі не вірю, щоб ми що рішали...

Було: після того т. Димів довго не спав уночі. Він думав, що завтра почнуться заняття, а діти позабували політграмоту, на різдво пили самогонку з батьками... І Кузьма сьогодні був п'яний, потребував прибавки жалування... А там може весною теж на курси треба їхати, бо завідувать «семиліткою» так не можна. І з селянами так не можна... Шостий рік проходить, а ми ще й досі тільки націлюємось...

Було неприємно й соромно до болю за свою самотність, за одірваність од гущини селянської, за свою «самостійну республіку» в учительській і в серці.

І ще думав:

... А весною будуть росяні ранки і бджоли весною будуть, золота комуна... Нових підручників треба, бо з старшими далеко не поїдем. «А землемір де буде весною?..». Може якийсь «скандал» буде?.. А може без скандалу обійдеться.

Т. Димів скандалу не любить... Він любить дисципліну, порядок... «Коли що,—треба буде дати якийсь порядок. Тоді спокійніш і багатокраще»...

І він силкувався уявити, як би воно було, коли-б він видав жінку заміж за землеміра... Йому було тяжко, боліла така ще свіжа рана—Тіна... Ради сім'ї він написав тоді їй такого безглузкого листа... І все розсіялось, пропало. Була тільки Серафима і мжичка... Мжичка майже всі п'ятнадцять літ... А тепер, коли увірвать ту мжичку, коли не буде і її, ні мжички, ні Серафими, нічого не буде, а буде тільки т. Димів, самотній, в «мундірі», і Софія Павловна самотня... А вони поїдуть, Серафима й землемір... Землемір буде умиватися криничною водою, а Серафима поливатиме йому на спину і показуватиме: «Вот здесь, здесь еще мило, здесь потрі»... А «Семирічка» весною оживатиме... Ні! Треба рубати питання:

— Любить він Серафиму?..

— Ні.

— Добре йому з нею?.. Радісно? Легко? Ясно?

— Ні, ні, ні...

— То нехай іде?.. Нехай він (т. Димів) побачить скандал, і всі в*** побачать, і товариші в учительській будуть мовчать, а про себе чорт зна що думатимуть?.. Од скандалу-ж дужчають?..

Десь причинились двері. Проїшов крадений шум і заховався в гучній пітьмі...

Т. Димів схопився на останній думці...

— Ого, куди я забрався... В тій проклятій будці дме з усіх боків... Внизу льох... Тягне... Це мабуть у мене температура...—Він приклав долоню до лоба. В скроні шарпав живчик, надулась жила. І було якось млосно.

Знову пройшов шум, легкий, у валянках. Причинились другі двері, тріснув мороз на клямці...

Т. Димів встав і приник до вікна. Коліна ніяково тремтіли і вся його суха фігура хилиталась над вікном довгою білою плямою.

За вікном був сніг білий і зорі білі морозяні, і була доріжка до флігеля од «глаголя» скрипуча, вузька. По тій доріжці швиденько перебігала теж фігура, темна фігура, напнута. Він почекав, поки фігура зникла у флігелі... Потім подумав:

— Чого вона?.. У флігель... Ага, там же товариш Король, землемір...

Потер очі, знов подивився на сніг і на зорі... І не було вже фігури. Була тільки доріжка скрипуча і сніг білий. І в очах біло, потім червоно, зелено і ще—синьо... Він лежав розкритий на канапі і було жарко, не було чим дихать, починало скажено відзвонювати серце:

— Дру-ту, дру-ту-ту ту...

Пригадалися лекції, реферати, і в траві Тіна... Тіні: «Тіночко... Тіна... Цитьте»... Від того висохло в горлі і схотілось пити, води—холодної, криничної, щоб ціле відро... Знову—землемір, жовте пахуче мило... фиркає, бирка.

Пішов босий в їдальню за графином. Не було. Мабуть у спальні в Серафими. Пішов до Серафими. Графин був на столику. І порошок, папірець од порошку—пила звечора, а Серафими не було. Біліло порожнє ліжко... І Галі не було, Галя пізно в комсомолі і ночує у товаришки—там близько.

Пив нахилки, капало на груди, на серце капало, а серце шкварчало і корчилось...

... Ліг на Серафимине ліжко. З Галіної кімнати вийшла в самій сорочці Софія Павловна. Пила воду. Стояла коло вікна заспана, позіхала. Потім пішла назад.

... Дивився в стелю,—стелі не було видно, тільки було видно зелене кружало, в кружало забито крук і на ньому гойдалось чиесь серце. Воно реготало, сичало і запитувало:

— Що найкращого в житті?..

... Нічого йому не відповідав, тільки слухав, що воно буде сичать далі. А воно знову запитувало:

— Історичний матеріалізм?..

... Кружало зробилось жовтим, зблідло і зовсім розтало.

Знову був легкий шум, наче велика, товста кішка проходила і винюхувала мишу. А перед тим тріснув мороз на клямці і глухо зачинились двері.

Серафима підійшла до ліжка, кинула на стілець свій лисичий сак і в одній сорочці сіла на ліжко... Шарпнулась, мов опечена, кинулась пріч і, зваливши столика, бухнула...

Графин ударив об підлогу і збудив тишу дрібним скляним криком.

Т. Димів встав з ліжка, підвів Серафиму і посадив її біля себе.

Скочила злякана Софія, але почувши, що коло Серафими т. Димів, ойкнула і соромливо зашипнула за собою двері...

VII

Зранку був гомін. По коридору розливався дитячий регіт, а п'ята група влаштовувала в себе колективну декламацію.

Сьома бігав в учительську і хвилювався:

— Товариші! Олександр Григорович! Ож ходіте! Це чудово! Розумієте, вони декламують:

... Строїм ми,

Строїм дворец...

Це чудово... Міць колективу... Треба буде цього номера неодмінно вставити в слідуочий літературний ранок... Ходіте, послухаєте...

Т. Димів ішов. П'ята група декламувала. Обличчя були натхненні, червоні од морозу і од декламації. Йому подобалось. Декламували ще.

В пів на дев'яту т. Димів дзвонив сам і говорив:

— Помісцях, товариші.

Після заняттів було засідання педагогічної ради, він читав нового циркуляра Губнаросвіти... Молода «німка» писала до Сьоми записки, Сьома червонів і виходив з учительської. Т. Димів сказав німці:

— У вас голова болить? Ви-б ішли в кімнату...

Німка хвилювалась і червоніла.

Обідали пізно. Прийшла Галя і розказувала новини в комсомолі. Потім увійшов землемір і сів «на председательське». На столі був самогон з перцем—два графинчики.

—О, з перчиком, з перчиком... Це чудесно!—радісно говорив землемір.—У мене колега... да, той, що оце одружився,—так у нього з перцем, градусів так приблизно щоб на 50. на 55,—просто культ. Вірять, розумієте, чоловік, як у животворчу панацею. І знаєте? Йому завше допомагає: щоб не було—зараз стакан.. Да. Ну, будьте!

Випили разом з Димовим. Той хоч і не робить з цього культу, а за шкоду цього не вважає..

— Нашому ділу це не пошкодить, Сергій Никонорович? Як ви?..

— Ні-і-і, ні! Ані крапилиночки. Це одне, а то зовсім друге.

Серафима мовчала. І всі мовчали. Говорили тільки землемір і Димів.

Після обіду т. Димів встав і землемір встав. Вони урочисто пройшли в учительську.

— Щось маєте сказати незвичайного?—спитав т. Димів, сідаючи в кутку.

Землемір став посеред учительської...

— Да! Іменно... Скандал, поміаєте! Така приємна несподіванка... Я женюсь.

Король говорив радісно і переконано. Його слова були теж розхристані й теплі. Т. Димів сказав:

— Це дійсно несподіванка.

— Так, так! Іменно. І розумієте, Олександр Григорович? Я полюбив Серафиму Кіндратовну! Ну?.. Знали ми з вами тоді, пам'ятаєте? Як отут спали... От скандал! Прошу у вас руки Серафими Кіндратовни! Як чесний чоловік—решта вже покінчено. І знаєте? дуже недавно: цієї ночі... Гадаю, що буду їй добрим мужем.

Т. Димів заворушився в кутку. Голова йому якось глибше пішла в «мундир», і обличчя немов припало вапною. Він виговорив серйозно, повагом:

— Що-ж, товариш Король, принципово ніякий дурень нічого не може сказати проти. Покличемо зараз «молоду» (жовч!) і дочку. У мене-ж дочка.

— А так, дочка!—погодився землемір,—ну!—Він подивився на т. Димова ясними очима.

...
— Отдай мене, Саша! Зачем я тебе?—говорила Серафима.

Т. Димів підійшов близько до неї і тихо сказав:

— Сіма... Тепер? Коли у мене нікого, крім тебе і Галі...

... Софія Павловна ридала в їдальні...

— Поздно, Саша, пішла твоя любов,—говорила Серафима.— Потерял ти мене... А Сергій Никанорич жалеть мене будет...

— А ти, Галя,—спитав Димів,—куди?

Галя комсомолка. Галя стала до т. Димова і сказала:

— Мама полюбила його—нехай їде. Так же, папа? А я буду з тобою. І Софія Павловна буде у нас.

... Софія Павловна ридала в їдальні...

— Ну, товариш Король, Сергій Никонорович! Шукайте свідків. Завтра йдемо до виконкому. Я згоден видати за вас свою жінку. Весілля за ваш кошт...

— Я ясно! Потім ми приїдемо до вас у гості... Це-ж так приємно. Розумієте, я не можу без людей, дружбу я люблю... Ну, Серафимочка! Через три дні ми їдемо.

VIII

Другого дня в учительській т. Димів до Сьоми:

— Семен Миколаєвич, прошу вас взяти на себе обов'язки завідуючого на два дні. Товариші, я розвожусь зі своєю дружиною. Вона йде заміж за другого. Ця сімейна справа відриває мене на два дні від школи. Надіюся, що ви також чесно будете виконувати свої обов'язки при Семені Миколаєвичу, як і при мені... А тепер—по місцях. Вже дев'ять,—дзвони, Кузьма!

.....

У виконкомі просто:

«Брак громадян Димова А. Г. с громадянкою Димовой С. К. с обоюдного їх згоди вважається розірваним. Дочка Галіна залишиться по її власному бажанню і згоді батьків батька, громадянина Димового». № . . . Рік. Місяць. День.

Далі:

«Вступити: громадянин Король С. Н., професія—землеустроїтель, вік—37 років, національність—українець, і громадянка Димова, в дівочестве Сичова, професія—вчительниця, вік—36 років, національність—російська». № . . . Рік. Місяць. День.

Свідки . . . Підписи.

.....

Дома ще випивали. Було просто. Димів сказав поділити все збіжжя на три частини:

... — Одну Серафимі Кіндратовні, другу Галі й третю мені...

І теж було просто.

... Як поїхала Серафима з землеміром у другу волость, Димів сидів присмерками в учительській. І Софія Павловна сиділа.

Читали...

Галя в комсомолі. Це їй з кандидаток у дійсні переходить скоро...

І думав т. Димів: «Чому так просто?... Ану, що там сказано?...

Так, зрозуміло»...

Звертався ще до Софії Павловни і теж запитував:

— Вам просто?

— Просто.

Читали...

А потім знову пішла сльота.

І вітри весняні прилетіли, буйні, запашні, з невідомою думкою із країв невідомих...

«Семирічка» вже не завмирала після занять... До вечора гуділи класи, ішла по коридорах луна і гомін... Сьома дістав у культвідділі піаніно... Склалися нові гуртки...

Починались екскурсії...

.....

Одного дня т. Димів скинув «мундира»... Знову сміялися в учительській.

І було вже тепло і сміялися тепло.

І ще надходили весняні свята.

В. МИСИК

В СИНЮ НІЧ

В синю ніч, коли зорі тремтіли
Я один з тобою був,
А у серці так ніжно квітла
Золота моя любов.

Я жду на свою роботу
У обійми моїх прапорів,
Я піду, утоплюсь, забуду,
Я забуду очі твої.

Але ти—ніжна міщанка
І тобі я чужий.
Прийде, розкриється ранок,
Встане ранок і нас розведе.

Ти ж з мутним, пекучим світанком,
Ти додому скоріш біжиш...
Ти моя, моя ніжна міщанка,
Але я тобі зовсім чужий.

М. ДОЛЕНГО

МІДНЕ КОЛО

I

Розмови, розмовки, розмовочки...
«Сину!» «Коханий мій!» «Друже Михайле!»
І бульби на багні теж так зітхають,
Коли в осік похиляться головоньки.
Та і в кого вдалились ви такі балакучі
І якого на вас треба зілля?
Ох, це все—дрібна буржуазія,
А що далі—дивись у підручник.

II

Облуда в правді та в облуді правда.
Четверта зустріч, як останній герць.
Але над щастям (буде ще позавтра...)
Уважно встав колишній власник-мрець.
Святе сміття з минулого в повітря,
Де вітром віє зоряна ганьба.
Чорнеткою майбутнього з шахт-літер
Між нами ліг забруднений Донбас.

III

На дубові зелений бриль,
Під парасольками берези.
Вгорі тремтять, раюють крила,
А ґрунт у замуруді лез,
Листів осіки. Гостро, гірко
І вільно дихати в гаю,
Коли ще хмари-бузувірки
Зелену зливу з неба п'ють.

М. ІВЧЕНКО

«ПОВІДЬ»

(П'єса на 4 дії)

ДІЄВІ ОСОБИ:

Андрій Кулик — хуторянин.

Домаха — його дружина.

Марійка — дочка.

Іван { його сини.

Лука {

Гнат {

Фанько — син-йолоп.

Петрусь — хлопець-пастух, наймит.

Корній — революціонер.

Хома — дід пасічник.

Івга — селянська дівчина.

Гордій і Оверко — діди вартові.

Юнак — підпоручний Луки.

Військовий комісар.

Селянська молодь. Гурт дівчат. Парубійко з ревою. Повстанці. Червоне військо, селяне й інші.

Д І Я 1-ша

Велика хата на хуторі. Стіни й сволок потемніли від часу. На покуті темні образи, вбрані старими рушниками, васильками, ласкавицею та іншими травами. Лише розп'яття ясно горить у світлих квітках. На полу, на лисицях жмути старого збіжжя. Сцена простора, висока.

Вечір. У вікна проворуч хвостами лягають проміні. В хаті, коло печи, порається Домаха. Їй років 55. Вона запнута в темну хустку. Обличчя місцями вимазане в сажу. Входить Петрусь. Йому років 15. Смуглявий, брудний від денного пороху та повітря. В торбинці має сопліку, що визирає кінчиком.

Петрусь. Ось і я, тьотю.

Домаха. І ти вже додому? Ну, йди, йди. Стомився, мабуть, сердечний.

Петрусь (*скидає торбинку*). Ні, нічого. Сьогодні добре понапасав. Скот такий веселий ішов додому. А Підласий усю дорогу брикав.

Домаха. Де-ж ти пас?

Петрусь. Та прямо загнав у панські ліси.

Домаха. У панські ліси? Он бач який. Хіба-ж можна туди? А що-б ти робив, як би зайняли?

Петрусь. Е, тепер не займають. Тепер можна—революція йде. Домаха *(здивована)*. Революція?

Петрусь. Революція, тьотю. Там такого розказують! І—і!

Домаха. А що-ж ти чув?

Петрусь. Та кажуть, що вже червоні зовсім близько. За лісом що-дня чуть, як земля гуде. Там гуде, гуде...

Домаха. Гуде земля. Страшний суд іде. Ні, цього не буде. Ніколи не буде.

Петрусь. Та вони вже зовсім близько. Кажуть вчора коло Йваниці бились. Тепер наші в лісах одступають.

Входить Хома. Він лисий, білий, круглоголовий.

Хома. Вечір добрий тобі, жінко!

Домаха. Добрий вечір, діду. Сідайте та розказуйте, що у вас доброго.

Хома поволі сідає на лаві, опирається на ціпок. Петрусь моститься коло нього.

Хома. Дивуюсь я тобі, жінко. Коли не побачу—крутишся та крутишся, наче хто в шию штовхає тебе.

Домаха. Що-ж робить, діду? Господарство, як машина: і зерно одбірай, і солому однось, і коней поганяй.

Хома. Все на хазяйство. А ти-б плюнула. Що тобі з того?

Домаха. А так—може й доведеться. Чули Хома—революція йде?

Хома. А як же. Не йде, сестро, а таки котить тобі, як по залізниці. Все зруйнує к лихій годині. І от твого хазяйства й цурупалка не зостанеться.

Домаха *(злякано)*. Що-ж робити, діду?

Хома. А що-ж ти раніш не подумала. Хіба-ж таки ти нічого не хотіла, нічого не шукала?

Домаха. На що то говорити? Добре вам сидіти на пасіці.—Думки тоді гуляють на волі. А мені й угору ніколи глянути.

Хома. А ти-б подивилась та й поспитала: що там є угорі?

Домаха. Колись питала. Ще на дівоцтві було, як вийду ранком на гору та подивлюсь на ліси, та прислухаюсь, як вони шумлять... защемить тоді серце. Пішла-б, пішла-б і сама не знаю куди. Тільки-б ішла й ішла.

Хома. А ти-б таки пішла та й попробувала-б, що-б з того вийшло?

Домаха. Ге, що про те говорити тепер. *(До Петруся)* Ну так і не доказав ти, що-ж вони роблять.

Петрусь. Червоні?

Домаха. Ато-ж!

Хома. Ріжуть кого слід.

Петрусь. Вони більш власть перекидають.

Хома. Хе-хе-хе! Перекидають, кажеш, як глечики?

Петрусь. Ну, ато-ж. Приходять і першим ділом скидають власть. Ну, а наставляють совіти з самих бідних. Тоді починають ділити землі, оддають економії бідним. *(Половчавши трохи)*. А я хотів би діду в совіт папасти. Надів би тоді шапку, причепив би червону стьожку та й гуляв би собі, як голова, або боярин на весіллі.

Хома. Ну, що-ж! Ось як прийдуть—виберем головою тебе, Петрусью.

Петрусь. А що-ж думаєте? Я справлюсь.

Домаха. А—ти лишенько! Он свині вискочили, і нікому загнати.
Виходить.

Петрусь. А ви-б хотіли, діду, що-б революція була?

Хома. А що-ж хлопче. Земля загноїлась, завонялась.—Треба прочистити її, щоб не смерділа.

Петрусь. А кортить, побачить, які вони є оті червоні?

Лука *(швидко входить, кидає амуніцію, під піл засовує рушницю. Він смуглявий, жвавий, з юстрим поглядом. Має років 25. Мовчки привітався)*. Програли все. Що можна зробити? Куди я піду? За кого битись?

Хома. А що сталося, хлопче?

Лука. *(Наче вперше помічає)*. Що сталося?—Правда потоптана. Чуєте,—правда! Куди я голову подіну, де я притулюсь?

Хома. Скварчить тобі?

Лука. Ум! брати мої, брати! Кістками полягли в сирій землі.

Хома. Нічого, нічого. Вискварчить. Тоді щось може й запалає.

Лука. Я не піду нікуди. З ким та й кого боронить мені? У-у!—
козаки! Гнояки клапоть. *(Падає на піл. Закриває лице долонями)*.

Петрусь *(з розпукою)*. Ось ти й скажи: де тут правда?

Хома. *(Хитає головою й важко зітхає)*.

Лука *(спокійніш)*. Що-ж тепер робить, діду?

Хома. А хіба-ж я знаю?

Лука. А як я вирву каміння з-під землі й буду шпурляти в них.

Хома. Хе-хе-хе! Який ти завзятий!

Петрусь *(дивиться в вікно, прислухається)*. Десь веснянки виводять. Піду подивлюся, хто там є *(виходить)*.

Лука *(підскакує)*. Як то можна? Прийти сюди, заганьбити, знівечити все, що мій рід придбав!

Хома. Хе-ге! А їсти й їм хочеться? Як ти думаєш?

Лука. Хай шукає кожен собі їжі. Хто йому перечить?

Хома. Хе-ге! Бурлить тобі у середині та шляху не знає.

Лука. До чого це ви, діду?

Хома. Шукай простору.

Лука. То не те. Скажіть краще!—Невже й старі наші козаки отак били?

Хома. Хе-ге. Бач чого! Та ти люльки їх в зубах не вдержиш, рушницю їхню на волах тобі везти! Ті люде для війни й родились, а ми, як гробаки, копаємось у землі.

Лука. А чого-ж так?

Хома. Земля, хутори, дух висмоктують. Кожному своєї мало—хочеться півсвіта загробастать. А ті вміли й гулять і робить. Ото й тобі так важко знайти стежку.

Лука. Нічого, діду! Знайдемо—випростаємось!

Хома. Еге-ж. Казав той,—побачимо.

Лука. *(Лягає знову на піл)*.

Входить Домаха з Андрієм. Андрієві років 60. Він сивуватий, але кремезний чоловік, з важкими рухами.

Домаха. Не вже-ж тобі годиться швендяти такому старому та ще й п'яному.

Андрій. А що тобі?

Домаха. Та як таки так! Кинути хазяйство та й піти, наче тобі двадцять літ.

Андрій. Хазяйство? А на що воно мені?

Домаха. Ну, а кому-ж? Мені?

Андрій. І не мені й не тобі. Ти он чула—революція йде?

Домаха. Ну то що-ж?—Оце зразу й кинути все?

Андрій. А на біса я стану свої сили заганяти в землю, як їх мало zostалося! Що я дурний, чи що? Ог тепер заберуть усе—гуляй собі на волі, без журби й клопоту. *(До Хоми)*.

Здрастуй, Хомо! Що це ти до нас?

Хома. Та ось прийшов подивиться,—як ви тут колупаєтесь.

Андрій. Думаю оце, Хомо: Навіщо я жив? Земля всі сили забрала, все життя. Я нічого не бачив, нічого не знаю. Нігде не бував. Усе землі годив.

Хома. А тепер хочеш повернути все? Хе-ге-ге!

Андрій. Повернути, братуха. З корінням вирву свої ноги з землі. *(Підходить до столу, поволи розпалюється. Стукає кулаком об стіл)*. Розправлю свої руки на два кінці світу та й поспитаю в кого там прийдеться: Хто забрав мої сили, мої молодощі. *(Плаче)*. Гей, Хомо, Хомо! Я—трохи випивши. Та ти не зважай...

Хома. Дурне твоє діло, козаче!

Андрій. Як дурне, Хомо? Як дурне? Як би ти знав, брате, що в старого Андрія ще душа молода! Як ще хочеться жити та смоктати сік землі та притулити до самісінького серця березку молоду!

Хома. Ну й що-ж?

Андрій. Пізно. Ось сьогодні зазирнув у небо. І захотів побігти підгору молодим парубком. Пробіг з півгонів і впав. Серце мало не розірвалось.

Хома. Ото-ж то й є!

Домаха. Дурненький! Напився п'яний та й виробляєш казна-що.

Андрій. Е, стара, стара! та куди наші молодощі поділись? Де наше життя. Ти тільки подумай: Більш ніколи у світі не буде вдруге ні Андрія, ані Домахи Куликів.

Домаха. Ну хоч би й так! То чого-ж старому отак побиватись! Хіба мало журби в людини й без того?

Андрій. *(Плачучи співає якусь журну пісню)*.

Здалеку чути молодий весняний спів:

Із-за гори кам'яної

Орли вилітають.

Догоняйте літа мої

Молоді,

Бо вже не вертають.

Андрій *(вслухається)*. Ех, Хомо, Хомо! Хочеться крикнути по всьому світові, що нема правди ніде, ніде: і на небі, й на зорях.

Хома. Он як, куди загнув!

Андрій. Звірився брате: ніколи ми не знайдемо собі щастя.

Хома. От туди к лихій годині! Навіщо-ж ти увесь вік пнувся?

Андрій. А тепер перервався. Тобі легше від того?

Хома. Байдуже.

Домаха (*зазирає у вікно*). І де то наші? он темніє, а їх не чути, (*Порається по хаті. Андрій сідає похнюпившись до столу*).

Марійка. (*Входить. Їй років 19. Обличчя чисте, радісне. У неї в руках великий пук лісових квіток*). Здорові були, діду!

Хома. Звідки це ти, дівчино?

Марійка. А так. Із лісу.

Хома. З лісу? Що-ж ти робила?

Марійка. А ось квіток принесла. Бачите: їх там сила така (*сміється*). Ледве всіх із лісу не забрала.

Хома. А нащо-ж тобі так багато?

Марійка. А так, ось поставлю до образів... до Христа...

Хома. Нащо-ж то ти робиш, доню?

Марійка. Так. А хіба я знаю? Роблю собі.

Хома. Так таки й не знаєш?

Марійка. Радісно мені стає. Така радість! Усім би лісом, травами завітчала його. Хай горить, як сонце.

Хома. Гм! Куди йде...

Марійка (*розкладає на столі квітки, починає сплітати вінок. Андрій присувається ближче*).

Андрій. Ти, доню, несеш йому квітки, свої молодощі? А я хочу взяти у нього назад, одібрати свої молодощі. Трудне діло, дочко.

Марійка. А чого-ж? Як забажаєте, то й знайдете.

Андрій. (*Захоплено*). Знайду? Як же я знайду, коли я не знаю його? Я хочу бачити його, живого—чути його. Хай він покаже, що він є!

Марійка. А я як погляну, коли він завітчаний, тоді бачу—він сміється. А мені просто сонце лле.

Андрій. Ну, то йди до нього й мене тягни. Бо вже сил немає—стомився, дочко.

Домаха. І, буде тобі вже. Та ти краще ляж, та проспись!

Андрій. Ге! проспись. Хіба то сном вирядиш? Нудьга тут велика. Піду краще з дому. (*Виходить*).

Марійка (*далі в'яже вінок*).

Хома. (*Підходить до Луки*). А ти, Луко, як бугай, носа в воду.

Лука. А, що-ж мені робить? (*тихо розмовляють*).

За сценою чути крик, далі плач. Іван уводить Фаньку за шиворот. Іван русявий, з м'якими рухами, років 27. Фанькові років 12. Він у дитячій убранні; з штанів іззаду хвостом стремить сорочка. Волосся настовбурчене, вирячені, злякані очі, висолоплений язик. Вигляд йолопа.

Іван (*сердишо*). Будеш мені, кажи: будеш?

Фанько (*плаче*) пусти! ну пусти!

Іван. Ах ти, шибенику! Уб'ю, коли побачу вдруге!

Домаха. Що там таке? Чого ти присікався?

Іван. Ну та як же, мамо! Сидить під клунею й вогнище розводять.

Домаха. Ну, подумайте!

Іван. Здуріла дитина зовсім. А, бодай ти головою наложився.

Домаха. Що це таке? Що це таке? Господи!—Все розлазиться:—той п'є, той пожарище розводять. А дайте мені халузину! Ось я його почащую.

Марійка. Не треба, мамо! Я з ним краще побалакаю.

Домаха. А вже-ж! Ото й добалакалась.

Іван. От—ти, лихо! І раз у раз тобі не вправка. Завтра на поле а хомути порвані. Треба ладнати. *(Сідає за роботу).*

Марійка. Йди сюди, хлопчику,—до мене!

Фанько *(з кутка)* Не хочу.

Марійко. Чому-ж так?

Фанько. Ти біла вся.

Марійка. А ти?

Фанько. А я, як ніч.

Марійка. Ну, то йди до мене. Притулись. І ти станеш білим.

Фанько *(не рішуче підходить)*. Еге-ж,—ти піддуриш.

Марійка. Ну, дурненький. Йди вже, йди!

Фанько. А ти не будеш бити? *(підходить ближче).*

Марійка. Хіба ти боявся?

Фанько. Боявся.

Марійка. Чого-ж ти боявся?

Фанько. Чорт бігає по двору.

Марійка. То тобі увижалося.

Фанько. Еге-ж, чорт такий великий, зелений! Бігає, хвостом махає, сам регоче та язика червоного показує! І все дражнить!

Марійка. Ну, нехай собі бігає, а ти одійди!

Фанько. Та він ганяє за мною. А я хотів підпалити дворище і втікти. Чорт би там згорів. Я-б йому дав ганятись.

Марійка. А ти перехристись.

Фанько. Нащо?

Марійка. А до бога.

Фанько. Якого бога?

Марійка *(схаменувшись)*. Зажди, Фанько! Я ось зніму старий вінок, а нового повішу. *(Підводиться й знімає з розп'яття вінок, починає перебірати його. Входить Корній. Повновидий, червоний, жвавий, років—24-х).*

Корній. Добрий вечір вам.

Хома. А, ось і він, більшовик! Ну, здоров, здоров!

Корній. Ну й стомився-ж. Біг, що є сили. І коняку, мабуть, загнав.

Домаха. Як це ти забився до нас? Казали, що ти в червоних?

Корній. В червоних і є!

Домаха. То як же ти сюди попав?

Корній. А так!—Проскочив провідать, що тут робиться.

Лука. Шпіонить приліз! Добре діло!

Корній. Я й без цього знаю, що тут є.

Домаха. І не боїться—крізь фронт!

Хома. Ну, як знаєш то й нам розкажи!

Корній. Що-ж тут багато говорить? Одним словом:—наша бере. Хома. Таки бере?

Корній. А вже-ж. Недавно було пагано, та вчора перейшла ціла дивізія з жовтих. Тепер гонимо усюди. Швидко тут будемо.

Домаха. Ой, лишенько!

Хома. За що-ж ти б'єшся, Корнію?—

Корній. За правду, діду, за нове життя!

Хома. Так, так... А кого-ж ти б'єш? Тих, що стоять тобі наперекір, чи тих, що покірно шию гнуть?

Корній. Зо всіма, хто стоїть на дорозі. Ось прийдемо—не стане панів, діду, й мужиків! Будуть усі рівні, брати. Праця людська, як золото стане.

Іван. Як же вона золотом стане, коли ви її топчете, в багнюку кидаєте? Хіба-ж можна нівечити все, що люд придбав собі?

Корній. Острогів теж люде наставили—та ти хотів би їх?

Іван. Для шибеника ще й того мало.

Корній. Не був ти у вовчій шкурі, не бачив злиднів.

Лука. Зрадник ти, Юда-предатель! Куди ти пішов? Кого ти ведеш сюди, на рідну землю, для чого? Все знівечити! Повернути землю у пустощі!

Корній. Чи то-ж я винен? Воно само собою почалось. Тай і йде! Чи то-ж гребля здержить весняні води? Ах, брате, мій брате! Приходить правда, радість людям!

Домаха. А крови скільки проллється! Коли-б яку матір поспитали, чи благословить вона свою дитину...

Іван. А я-б сказав—іде просто хамлюга, волоцюга...

Корній (до Домахи). Революція, тьотю, це як великдень. Скинемо гидоту, сміття, вимием руки,—а тоді... тоді...

(Входить Петрусь).

Домаха (до Петруся). Де це ти забарився, хлопче?

Петрусь. Так, на вулиці. З хлопцями гуляв.

Домаха. Що-ж там чувати?

Петрусь. Каламутиться село. І—і! Один до одного, як з ножем. Ти каже куркуль, а я голодранець. Та як почнуть... (тихо розмовляють).

Хома (до Корнія). А ти таки молодець. Як віриш, так і робиш. Ото такий й жвавий, молодий, а ми тут нудимось таки собі, наче кисляк. А ще й шукаємо всячини.

Лука. То ще побачимо.

Хома. Лежучи на печі...

Корній. (підходить до Марійки). Що ти робиш?

Марійка. Вінок сплітаю, ось...

Корній. Нащо?

Марійка. На христа.

Корній. Он як!

Марійка. А так. Він поклав голову свою за людей і крови чужої не пролив.

Корній. Як ви всі боїтесь її.

Марійка. А ти йдеш на таке діло. Як ти зазиратимеш жінкам у вічі, що їх синів поколов.

Корній. Я тільки до тебе оце—заглянути у твої очі.

Марійка. Корнію!..

Корній. Бо вони, як по весні небо.

Марійка. А що тобі треба.

Корній. Сичить отут. А ти зразу гоїш.

Марійка. А де-ж мені найти ліків?

Корній. А в христа свого?!

Марійка. У христа? Як я одвернусь!

Корній. Тоді йди за нами, Марійко!

Марійка. І-і... не піду.—Твої сліди залиті страшною неправдою (хитаючи головою взадумі). Який ти хрест кладеш на мене. Наче хто розрізав серце. Як побачу тебе, так уся млію, а вночі горю від сорому.

Корній. Марійко...

Марійка. Не підходь!..

Корній. Ходімо зо мною!

Марійка. Не знаю! Мабуть ніколи.

Корній. Чому?

Марійка. Ти, як провалля темне, як прірва,—а я туди... Он до нього... Як погляну—так стрілою вогняною впала-б йому на груди.

Корній. Що-ж він допоможе тобі?

Марійка. Він усе...

Корній. *(взапалі)*. Ну, добре! А ось прийдемо усі гуртом, обідрані, обшарпані, і я шпурну йому в лице сміттям, болотом... Як твій лик скривиться, ого!

Марійка. Мовчи, чуєш, мовчи!

Корній. Зажди. Я хочу поспитати його: чого він так довго був богом, йому все приносили, молились, церкви ставили,—а що він людям за те дав?

Марійка. І-і! Як узнаєш великого горя—сам прийдеш.

Корній. Ніколи цього не буде—він скривдив людей. Скільки горя на землі, а він і пальцем не поворухнув, щоб зменшити його.

Марійка. Ну, тоді йди відціль. Іди, йди! Не зневажай, не на-сміхайся!

Корній. Е, зневажай!.. Прощавайте...

Хома. Отак швидко?

Корній. Ніколи, дідусю!

Лука. Скатертю дорога!

Домаха. Прощавай, хлопче, та не нівеч людей—вони-ж тобі не чужі.

Хома. *(до Корнія)* Куди-ж ти серед ночі?

Корній. На коня. І в ніч, як у прірву. Що мені, діду?

Хома. Ну, ходімо разом. Пора вже й мені. *(Корній з Хомою виходять)*. *(Усі мостяться спати, окрім Марійки та Петруся. Марійка в-останнє поправляє вінок на розп'ятті, підводиться, квітчає розп'яття. Петрусь виймає сопілку, підходить до вікна, зазирає на двір)*.

Петрусь. Як світло на дворі! І дорога он простяглась у небі... Трошки заграє, а тоді й спати...

Марійка. *(Відходить осторонь, дивиться на розп'яття)*. От і все. Так ловко буде. Від нього йде рясний теплий світ... *(Стискає руки й захоплено)*. Вийми моє серце й поклади на вівтар собі. Нехай там згорить на твоїх очах... А що мені?..

Петрусь. *(на хвилину одривається)*. Я піду з тобою, Марійко! Я буду співати йому на сопілку. *(Далі знову грає)*.

Марійка. Тільки, як буду бовтаться десь у багнюці—не забудь, простягни руку й втягни, любий боже!

(Який час ще дивиться. Петрусь стиха грає).

Завіса

Д І Я ІІ

Та-ж сама хата. Початок травня, пізній ранок. У вікна видно білі яблуні, залиті сонцем.

Домаха порасться коло печи. Лука ходить по хаті. Марійка витирає зі столу, Іван щось струже.

Марійка. Одчиніть вікна,—душно.

Лука. *(Одчиняє й зазирає в вікно)* Щось стихло. Мабуть пересуваються.

Домаха. Доки воно буде отаке страхіття!

Іван. Доки не переб'ють усіх. Тоді й сами загинуть, як голодні собаки. Бо, як хлібороба не стане, що вони їсти будуть?

Лука. Ти швидче загинеш—вони заберуть у тебе останній шматок. *(Домаха пораючись виходить із хати)*.

Іван. Видумки. Я тут твердо стою на землі: як вона родитиме, як сонце буде світити, я не загину. Я заховаю останній шматок. Хай їдять тоді.

Лука. Візьмуть за горлянку—віддаси, бо тремтиш, боїшся смерти...

Іван. А то хто знає.

Домаха. *(входить)* Знову почали.

Марійка. *(дивиться у вікно)*. Десь поблизу розірвалось. Над селом курява, може пожежа...

Лука. Треба подивиться...

Домаха. Не йди. А то ще вб'ють.

Лука. Ну, що там *(виходить)*.

Домаха. Де це наші. Нема Петруся з худобою, Фанько десь бігає, Андрія не чуті? Що-ж це таке?

Марійка. *(дивиться у вікно)* Наші тікають... Через яроч он перебігають... Ой, господи! Щось розірвалось...

Іван. Зачини вікно—як вони гупають!

Домаха. Який ти боязкий!

Іван. *(встає, ходить по хаті)* Боже, куди подітись од цього страхіття?

Марійка. Та сюди-ж не стріляють.

Іван. А що, йому закон прописаний! Вирветься якийсь шалений і грюкне прямо в потилицю.

Марійка. *(дивиться на нього)* Ти пополотнів як.

Домаха. Це в нього ще з фронту. Як прийшов та й став усього боятись.

Марійка. О вже чути кулемети. Он знову тікають. Стали. Стріляють... Одступають... тікають... Он якісь верховні... здається червоні—видно прапори.

Домаха. Господи-ж мій, що робить? Марійко, засвіти страсну свічку.

Марійка. *(засвічує, ставить перед образами)*.

Лука. *(входить)* Червоні в селі,—тепер каюк! Наші стали за лісом, тільки не вдержаться.

Домаха. Що-ж робить? Це-ж розтягнуть усе до нитки!

Лука. Хай розтягають—байдуже.

Домаха. Та як же його наживати! Ось бери збіжжя, неси в погріб, туди в кущі, на леваду. Марійко, помогай! Виймай йди зі скринь.

В хаті метушня.

Іван. Господи, куди подітись?

Лука. Заспокойся, заспокойся! Швидко перестануть.

Іван. Куди подітись? Здається й земля розколеться, й нікуди заховатись.

Домаха. Страшний суд, мої любі! Земля горить! Ось він той самий антихрист.

Лука. *(пораючись)* О, здорово гупнуло.

Іван. *(кричить)* Мамо, мамо, страшно!

Домаха. Та мовчи, Боже ж мій!

Іван. *(падає на коліна—з розпукою)*. Господи, та коли ти є такий—врятуй мене! Я тоді повірю на віки, й буду служити, як наймит добрий! *(Дивиться на образи)*.

Домаха. *(до Луки)* Швидче винось, бо вже, видно, метаються по селу верховні.

Іван. *(до Луки)* Брате, а що як я під піл заховуюсь? Чи туди не попаде? *(Павза. Лізе під піл)*. Укрийте мене подушками, щоб нічого не чути.

Домаха. Як знай, так і роби, сину. Ніхто тобі не допоможе!

Марійка *(саме входить і мовчки накриває Йвана)*.

Домаха. Треба таки де-що приховати. Добре, що згадала... *(виходить)*.

Марійка. *(підводиться, поправляє розп'яття, далі спустилась, дивиться)* Ну, я зовсім не боюсь! Поки від тебе плеться світ, я знаю—ти врятуєш мене!

Андрій *(входить)* Ну, втихас. А в селі лемент страшний. *(Павза)*. А де-ж стара, Лука?

Марійка. Ховають збіжжя.

Андрій. Є чого!

Марійка. Не знаю, тату.

Андрій. Тепер, дочко, все пропало.

Марійка. А може й ні!—де-що збережем.

Андрій. Земля єси і в землю одійдеш.

Входять Домаха й Лука.

Домаха. І ти вже дома. Коли-б ще Петрусь та Фанько: Де вони? Як би під кулю не попали.

Входить Хома.

Хома. От і все, люде добрі, скінчилось.

Домаха. А бодай його не чути, не бачити.

Хома. Чого це метушня така?

Домаха. А ви не боїтесь ні тучі, ні грому.

Хома. То чого-ж його бояться, коли все скінчилось.

Іван. Хіба?

Хома. А ти он-де, голубчику? Еге-ге-ге! Чи то-ж годиться козакові?

Домаха. То воно инколи й козаки за спідницю ховаються.

Хома. Та я із сорому не знав би куди й подітись!

Домаха. Та вас і кулі мабуть не беруть.

Хома. А вже-ж коли вони втихнуть.

Лука. А може тільки починається?

Хома. Хе, братуха! Так воно в світі раз-у-раз! Одне кінчається, друге починається.

Андрій. Ну то розкажуй, що-ж воно такого починається.

Хома. Та що-ж, увійшли люде, як люде.

Андрій. І ріжуть, мабуть, як люде!

Хома. А хіба це новина для тебе?

Андрій. Та бувало, тільки-ж не так, як тепер!

Хома. А ти бачив?

Андрій. Нема чого й дивитись.

Хома. Тоді й не кажи!

Марійка (*дивиться у вікно*). Люде йдуть.

Домаха. Куди? які люде?

Марійка. Та ось і вони.

Входить гурт селян.

1-й селянин. Води можна напиться?

Андрій. Пече?

1-ший селянин. Ой пече—не знаю чим і залить. (*п'є воду*).

Домаха. Куди це ви?

2-й селянин. Хіба знає людина, куди вона йде, як виженуть із хати?

Домаха. Що ти кажеш?

1-й селянин. Авже-ж. Все, тітко, загинуло.

3-й селянин. Зо всім скотом, що встигли вирвати, з усім рухом, з дітьми, оце вирвались, та йдемо куди очі.

1-й селянин. В чому ми повинні, скажіть на милість? Прийшли: давай того, другого. Ну, давали що було. А далі дивлюсь—тягнуть свиню, «куди ти»—питаю. Мовчить, а тягне. Ну, тоді й пішло.

Андрій. Що-ж ви бились, чи що?

2-й селянин. Було всього. Трьох чоловіка їх зарубали. Тоді вони наших почали. Ну, ми бачимо, що лихо—давай усе збирати та левадами.

1-й селянин. Що він мені землю? Що він мені рівність, як останню свиню забрав! Ех, братця, одгодована яка!

3-й селянин. Ну, годі вам. Пора рушати, бо ще побачуть—доженуть.

Домаха. Куди-ж ви?

1-й селянин. Підемо на ліси,—а там видно буде.

Вбігає Ївга, русява, червоношока дівчина в ластовиннях, привіталась.

Хома. Ну, та й довго так?

2-й селянин. Там видно буде.

Андрій (*до Хоми*). Ну що-ж, Хомо?—Чуєш, радієш?

Хома. А що-ж—повідь пішла. Каламуть. Хай каламутиться...

Андрій докірливо хитає головою. Тихо розмовляють.

Марійка (*до Їви*). Як це ти так?

Ївга. Прибігла до тебе, сестрице! Ходімо з нами.

Марійка. Куди?

Івга. За червоними. Ти знаєш, яка в їх сила! Весь народ піднявся та йде битись за правду.

Марійка. Яку-ж ти правду знайдеш, бійкою.

Івга. Не кажи так. Вони хочуть, щоб усі були рівними. Сами вони обірвані, босі, а веселі. Над усім сміються, бо знають, що за святе діло стали.

Марійка. Не знаю я.—Так переплуталось усе.

Івга. А я піду. Буду їм помагати, буду прислужувати.

Марійка. Поки не затопчуть тебе.

Івга. То байдуже. Нехай все горить. Я й сама візьму віхоть і підпалю, буду піддувати. Нехай горить... Господи, господи, поможи їм! *(Входить Петрусь).*

Петрусь. Ось і я!

Домаха. Звідки це ти?

Петрусь. Скот пригнав.

Домаха. Ну, славу богу. Я вже не знала що й думать.

Входить Фанько. Очі йому ще більш сполохано бігають. У руках держить дві ломачки... Щось вицокує на них і наспівує якийсь дикий мотив.

Домаха. Ну, Петрусю. Бери їжі та зараз і жени худобу.

Петрусь. Куди гнать?

Домаха. Жени в ліс. Там і ночувать будеш.

Іван. Нащо? Щоб швидче забрали? Хіба-ж можна з одним хлопцем?

Домаха. А чом же ти не допоможеш, як боїшся?

Іван. Ну то й допоможу, коли треба...

Фанько. Ву-у-у-у.

Більш завзято вицокує й надспівує.

Домаха. Що ти робиш, Фанько?

Фанько. Б'ю. Ти куди йдеш? Ось тобі: на-на-на!

Домаха. Кого ти б'єш?

Фанько. Чорта зеленого.

Домаха. Де ти його бачиш?

Фанько. Он там бахає й кричить. А сам регоче. И-и-и. Он язик, як полум'я горить. Ву-у у!

Домаха. Що ти, хлопче?

Фанько. Он-он-он! Зелений хвостяка! А сам сміється!

Лука *(зазирає у вікно)*. Пожежа, село горить.

Домаха. Ой, господи, господи!

Іван. Боже, куди подітись? Куди втекти від гніву твого? *(надіває шапку)*.

Домаха. Куди ти, схаменись?

Іван. Е-е! не знаю!

Петрусь. А у нас добре було видно, як бились.—Як на долоні. Ну й б'ються червоні, як скажені. Лізуть і лізуть. Один упаде, другий через нього.

Іван. Ходімо, Петрусю. *(Петрусь з Іваном виходять)*.

Івга. *(До Марійки)* Марійко! Ходімо, там будеш робити святе діло!

Марійка. Не можу не можу, сестро! Не буде там спокою душі: Івга. О, спокою! Там треба згоріти зовсім—в один раз!

Входить Корній, розпалений, схвилюваний. Очі горять радістю перемоги.

Корній (*знімає шапку*). Драстуйте. У вас сьогодні — «Христос-воскрес?»

Хома. Воістину, брате мій!

Андрій. Чого це ти за Христа згадав?

Хома. Бо сьогодні великдень, паска людська!

Андрій. О-о!

Хома. Хіба не так?

Андрій. Та люд п'яний від крові й проклинає землю.

Корній. Проклинає той, хто дуже вже панував, розкошував на людським горі.

Домаха. То й гонить тих, що панували? Чого-ж ви ввесь люд розколошкали, перевернули його?

Корній. Ех, тютю, тепер ніколи про це! Тепер грім, блискавиця—земля кипить!

Івга. І радіє...

Домаха. Страшний суд земля горить! Антихрист прискакав!

Хома. Еге-ге-ге. Тютюнники лопаються. Ехе-хе-хе.

Корній. Ах, дідусю. Отут все горить. Серце от-от вискочить із грудей. Ех, оце-б побігти в саму середину пожарища.

Лука. Зрадник клятий, Юда предатель!

Хома (*до Корнія*). Так синку! Коли горить, іди за ним! Хай згорає всяка багнюка. Хай очищається земля! Земля й люде!

Корній. Коли б ви знали, які сльози стояли у всіх, як ми проганяли жовтих. Смерти ніхто не боявся. Що смерть, як радість в серці більше за неї.

Хома. Так, так сину, колупай тютюнників!

Корній. Кипить, шумує. Все, як по весні. Я-ж пливу в човні, куди вода несе, не знаю, що буде, чую тільки, що радість велика настала на землі?

Хома. Нічого, а тоді піде травка молода. І люд тоді впаде на землю й поцілує її й поблагословить.

Андрій. Ирод ти, Ироде клятий. А так тихо та лагідно розмовляв. Чому ти радієш.

Хома. Хе хе хе. Тютюнники кирпу повісили, як же, тютюн розводили, кохалися в садках, роскоші, а тепер налетіла буря й усе перевернула. Подивись, чи кріпко сидить твій хутір, Андрію?

Андрій. Що-ж тобі до того, чому ти радієш?

Хома. А тому, братіку, що-б ви не колупались у гнояці. От тепер, взяли землю за пупрю та й кинули її. Хай летить безвісти, хай займається вогнищем. А то засіли в кубельцях, обгородились і радіють собі...

Андрій. А який же ти одвіт даси перед богом, за кров людську?

Хома. А понесу оце брудні руки й скажу: боже, за тебе пролив, до тебе новий шлях прокладав!

Андрій. І ти думаєш: прийме тебе бог з твоїми гідкими руками.

Хома. Не знаю, не питав.

Андрій (*до Корнія*). А ти чого прийшов? Чого тобі треба?

Корній. У гості.

Андрій. Які тобі гості в мене? Гості! Ти завтра, а мо й сьогодні розтягнеш усе моє добро! Ти знаєш, як воно складалось? Ти знаєш, що я життя сюди поклав, ти це знаєш?

Корній. І вам зостанеться...

Андрій. Начхав я на те, що ти мені залишиш. Хто залишить? В кого мені прохати за моє добро? Та-а?

Корній. А як же тим, дядьку?

Андрій. А мені який клопіт? Я їх зробив злиднями?

Корній. То й нам байдуже до вас.

Андрій. А бодай вас билан лиха година! Приходьте, грабуйте, розтягуйте, нівечіть.

Корній. Ну, то бороніть, захищайте.

Андрій. Бороніть. Не хочуть бачити, не хочуть чути, що-б не боліло серце. Чим ти заплатиш. Життя мені повернеш?

Корній. Ех.

Андрій. Наживайтесь, розкошуйте! *(збірається йти)*.

Домаха. Куди ти?

Андрій. А тобі що? Йду на ліси? Хіба багато одній людині треба? Буду, як білка, всячиною живитись.

Домаха. Господи, та ти, ж загинеш, як ворона на морозі...

Андрій. Байдуже. Перевернусь тоді в квітку, чи в траву, чи в дуба, буду в лісі, менше лиха зазнаю...

Домаха. Господи! Ввесь люд подурів. Нащо-ж ти таку кару наслав?

Андрій мовчки виходить.

Корній *(до Марійки)*. Я кинув там усе й прибіг до тебе. Що ти скажеш?

Марійка. А що тобі?

Корній. Та чи тобі байдуже: там усе горить, там що-хвилини мене треба! Я-ж прибіг сюди!

Марійка. Ну що я тобі скажу?

Корній. Ходімо зо мною.

Марійка. Нащо я здалась?

Корній. Ти будеш нам, як тихий вітер у жнива. Ти знаєш—щоначі я дивлюсь у небо й бачу твої очі. Вони світять, горять живим хрестом.

Марійка. Ти заплював його! Тепер хочеш знову його йменням жити?

Корній. Не розп'яттям, не тією деревиною, що ти квітчаєш, живою правдою.

Марійка. Нащо вона тобі? Одсахнись—не ганьби її!

Корній. Вона буде серед нас.

Марійка. Неправда! Не богохульствуй, бо правда впаде з неба і знесе вас, й тоді побачиш—маленького сліду од вас не зостанеться...

Корній. У тебе, Марійко, серце стало трухляве, як у черниці, а я кажу—сьогодні наша правда, Марійко...

Марійка. Не чіпай. Ти знаєш... я-б пила твої губи червоні, а як почую твою темну душу... одійди від мене... в тебе чорт лісовий сидить... Одійди...

Корній *(намагається лізти до образів)*. І все через нього.

Марійка. І все через нього, бо він... Не чіпай, не чіпай...

Корній (*підводиться до образів*). Зажди я хочу поспитати, чому він так сміється,—на хресті і сміється...

Марійка. Серце його через вінця добре...

Корній. Як він може сміятися, коли всюди ріки крові ллються? Коли люде тонуть у сльозах?

Марійка. Чи то-ж він винен? То ви, що не маєте нічого святого, розлили ріки крові! Вона на вас і ляже карою.

Корній (*підводиться й дістає розп'яття*).

Марійка (*кричить*). Не чіпай, не чіпай його.

Домаха. Що ти робиш, безбожнику?

Корній. Заждіть, заждіть. (*Дивиться на розп'яття*). Я хочу поспитати, чого ця деревина висіла перед людськими очима? Чом ти не спустився на землю, не окаляв білі ризи в людській калюжі. Чом не дав по потилиці тим, що кров людську смотали?

Хома. Слухай сину, ти вже черезчур!

Марійка. Кинь його, він не для тебе!

Корній. Як не для мене? як не для мене? А для кого? Хіба я тисячу разів не припадав до тебе, хіба мое серце не обливалось сльозами? (*істерично*) Я маленьким цілував твої ноги. Чом не обізвався тоді? Га? Чом не прийшов до всіх злиднів, не подав їм руки?

Марійка. Зажди, зажди твоє серце сичить гадюкою! Зостав його...

Корній. А нащо забірав краці душі до себе? (*кидає розп'яття на землю*.) Тоді: н-на!

Домаха. Боже мій! рятуйте мене! Антихрист! Страшний суд! Страшний суд!

Корній (*зіскакує й топче розп'яття*). Плону тобі, затопчу, як зрадника! Що ти мені скажеш! Мовчиш? Ха-ха-ха!

Домаха. Геть цю хвилю! Геть! Хай розколеться земля й проковтне. Будь ти проклятий, антихристу!

Марійка (*кричить*). Боже, поночі! Рятуйте мене! Поночі, поночі! На обличчях всіх жах і неймовірне здивовання. Всі посхоплювались і нестямно стоять.

Лука. Постой, сестро.

Марійка. Мамо, мамо! Одчиніть вікна!..

Домаха. Вікна одчинені, доню!

Марійка. Як поночі, мамо! Ніч яка страшна! (*Падає з плачем*).

Лука (*прискакує до Корнія*). Що ти зробив?

Корній. Як бачиш.

Лука. Хто тобі дав право на це?

Корній. Я сам узяв його.

Лука. Юда ти окаяний! Що ти заподіяв дівчині? що ти зробив з народом? яке ти мав право цю чуму навести?

Корній. Чом не боронив?

Лука (*бере за груди Корнія*). Та тебе вбить мало, гадюка люта!

Корній. Не дуже, не дуже, товаришу! Ти, мабуть, забуваєш, що ми тут?

Лука. Он як. Тоді знай,—коли підняв вогнище, я роздмухую! Заскварчиш отут!

Корній. Не злякаєш!

Лука. О-о! Я спіймаю—живого, місця на тілі не залишу!—По ниточках розсмикаю! О, боже мій... Ну то так... Мамо, я йду...

Домаха. Куди?

Лука. Не питаєте! Тоді побачите, почуете! *(підходить до Домахи).*
Поблагословіть!

Хома. Хі-хі-хі! Тютюнники заворушились!

Домаха. Хай бог помога.

Корній. Ну мені нема чого тут робити. Марійко, підеш зі мною?

Марійка *(стоїючи)*. Іди, йди собі.

Корній. А-а-а!

Івга. І я з тобою. Нехай буде, що буде, а піду.

Корній й Івга виходять.

Хома. Еге-ж. Це вже й мені пора. Ну побачимо, побачимо, як ви станите за путрю смикати її. *(Виходить)*.

Домаха *(до Луки)*. Куди ти йдеш?

Лука. Піду між людей. Буду разом з ними долі шукати.

Марійка. Не йди, брате, що ти думаєш робити?

Лука. Тепер пізно.

Домаха. На кого-ж мене кидаєте, господарство?

Лука. А-а! господарство! А хіба врятуєш його?

Марійка. Не йди, брате, на кров. Не веди себе й других...

Лука. Не переч мені, сестро! Мамо, благословіть!

Домаха *(мовчки хрестить, цілуються. Лука підходить до Марійки)*.

Марійка. Тоді я піду з ними.

Лука. З ними?

Марійка. Бо розірване моє серце на шматочки. Де-ж найду я собі ліків?

Лука. Ти проти нас?

Марійка. Ну, то зоставайсь тут. Будемо вкупі якось жити...

Лука. Еге—зірвавсь листок, хай летить, куди знає...

Марійка. Подумай, що ти робиш?

Лука. Прощайте *(виходить)*.

Марійка. Луко! Луко! Не обізлавсь. Ну тоді... Мамо, не проклинайте.

Домаха. Що з тобою, доню?

Марійка. Я з ними! я з ними! Не можу,—бо розіллється серце і нічого не зостанеться... Я ще хочу жити—хай же хоч трохи крові зостанеться. *(Збирається, хреститься)*. І нікому молитись, і ні в кого поради поспитати... Нема бога...

Домаха. Нема, доню! Бог забув про землю.

Марійка. Я йду. Прощайте!

Домаха *(сумно хитає головою)*. Хай тобі допомагає бог.

Марійка *(з туєю)*. Я з ними... з ними... *(виходить)*.

Домаха. Отак, як старе пугало. Оставили саму. Що-ж тепер робить?

Входить Фанько. В одній руці липова гілка, в другій рева. Вбіг і починає трубити

Домаха. *(плутано ходє по хаті)*. Вже ніч наступає. Я щось забула. *(Починає нестямно шукати)*.

Фанько *(тим часом дико озирвається по кутках. Далі підбігає до печі, починає роздувати воїонь)*.

Домаха. Що-ж я забула, лишенько мое? *(стоїть, силиться пригадати)*.

З а в і с а.

Д І Я ІІІ.

Велика полянка. На переднім плані молоді клени, липняк, ліщина, остронь гурт струнких берез. Вглибині поодинокі дуби з розіпнутим руччям. У гущавину врізується кілька стежок, що йдуть в куші. Ледве помітний вхід у катрагу, штучно задрапировану листям.

Початок червня. Вечір. Чути спів зозулі, інколи тужливий поклик горлиці.

Коло катраги сидять два діди, вартують. Вони з рушницями, прив'язаними до плечей мотузками. Один з них Гордій—білий, червоний, лагідно круглолиций. Другий Оверко—сірий, з густою сивиною, похмурий. Обидва дрімають.

Оверко. *(Прокидаючись до Гордія)*. А, піди лиш поглянь понад яром. Може якого спіймаєш?

Гордій. Еге-ж! як рак на горі свисне!

Оверко. А що-ж! Тепер, мабуть, і на горі свистять раки.

Гордій виходить.

Входить Лука з високим струнким юнаком.

Лука *(до Оверка)*. Ну що, діду, все гаразд? Ніхто не заскакував, нічого не чути?

Оверко. Та як бачиш. Ніяка тварина й носа не показувала. Хіба може — на світанку. Вони тоді здорово нишпорять.

Лука. Ех, коли-б спіймати! Уже-б не випустив! Оцими руками до смерти засмажив би, поки-б не випитав усього. Ніяк не довідаюсь, де їх загони стоять.

Оверко. Який ти страшний, Луко!

Лука. О страшний! Хіба-ж можна бути добрим, коли вся країна кипить у крові?

Юнак. Наша не сила, брате, не візьмемо, мабуть.

Лука. Чого так здається?

Юнак. Ти подивися, вони, як сарана. Сунуть і сунуть, і нема тому кінця й краю. Як ти спинеш їх.

Лука. Мусимо спинити. Мусимо крикнути! Стій! Годі!

Гордій *(Мовчки входить і сідає коло Оверка)*.

Юнак. Зажди! *(прислухається)* Он щось шелестить.

Лука! Хто там? *Голоси за сценою* А чи хто є тут?

Лука. Хто там, я питаю?

Голоси. Повій вітре на Вкраїну!

Юнак. Свої! А ну швидче сюди!

Голоси. Ай, господи. О так темно—нічого не розбереш. Чи це поляна, чи байрак. *(Входять троє козаків)*.

Лука. Що сталося?

1-ший козак. Погані справи. Таке що вибірається відціль.

Лука. Ну?

1-ший козак. Нас кругом оточили. З Мостових Пригорків і по всьому лісу стоїть цеп.

Лука. І нікуди пройти?

2-й козак. Є один хід, тільки й той через річку.

Юнак. Паганий.

1-й козак. Там нас усіх положать!

2-й козак. Та як що й проберемось там—один шлях у село. А в селі військо розташувалось.

1-й козак. Не наче, як погибать тут.

Лука. Звідки ви взнали?

1-й козак. Та спіймали одного їхнього. Ну трошки підпоїли.

А далі давай розпитувать.

Лука. А багато війська?

1-й козак. Каже, що наслали тисяч зо дві, зо три.

Лука. Ого!

1-й козак. Казав, що завтра з ранку почнуть палить по лісу.

2-й козак. Не йначе, брати мої,—прощайся з батьком, із матір'ю.

Погибать. Іменно тутечке погибать!

2-й козак. Нічого, не журись. Серед лісу й смерть легка.

Лука. Ну, годі мені тоску накликать!

1-й козак. Та ми так...

Лука. Ну то скликайте всю громаду. А ну давайте знати.

(Один з козаків дудить у реву). З кущів вилазить гурт селян, ріжного віку, по ріжному одягнених. Над лісом стає місяць. Туманні тіні плутаються по полянці.

Лука. Ну, ось тепер будемо мірятись силами. Більше не плутатимемо тут, що витимемо вовками серед лісу. Завтра вони наступають, а ми підемо одбирати клапоть за клаптем нашу землю.

Голоси з гурту. — Однаково, діватись нікуди.

— Підемо, братуха, вкупі помірати.

— Ну й помірай, як тобі хочеться?

— А ти що, за моєю спиною будеш ховаться.

— Краще тоді повернутись. Другі-ж якось живуть.

— Проти кого-ж ми станемо битись?

— Та вони тебе так і помилюють. По головці поглядять.

— Якось обійдеться.

— Авжеж так.

Лука. Ну, от що, товариство, хто з нами—ставай до гурту, хто боїться—йди собі на всі чотири боки. Говороти зараз нема чого, пізно.

Голоси з гурту. — Так ні, це так тільки, ми-ж нічого.

— А треба ото язиком плескати.

— Тихше, тихше!

— Слухайте, он що кажуть.

Лука. Так от. Треба бути наготові. Цю ніч—не спать. Треба тепер розмітити, хто куди йде.

З гурту. Ну, а звісно...

Лука. Частина нехай виходить до переправи, засяде в кущах і буде наглядати. Друга з кіньми на луку, наче на ночліг. Чоловікам двадцяти одділитись і зранку орати на гречку.

Як тільки вони надійдуть до лісу, зараз нападай у потилицю, щоб затуркати. Ну, а всім нам у Совине провалля. Там найкраще боронитись.

Розібрали, люде добрі?

Голоси. Та вже-ж...

Лука. Ну то нехай ваші старші розміщають.

Поволі розташовуються, далі частина виходить.

Юнак. *(Прислухається)*. Щось шелестить.

Лука. *(До Оверко)*. Діду, а ну погляньте!

Оверко. Авже-ж. Ото побачиш. В таку ніч хіба дідька намацаєш.

Жіноч. голос *(за сценою)* Гов! гов!

Оверко. А хто там?

Жіноч. голос. Це ви, діду Оверку.

Оверко. А кого тобі треба?

Жіноч. голос. Це ми, дідусю.

Оверко. А бодай вас! чом же ви раньше не сказали?

Жіноч. голос. Як же ми-б сказали?

Оверко. Ну, заходьте, заходьте. Тільки не в добрий час принесло Вас. *(Виходять на сцену дівчата з їжою в хусточках. З ними Хома)*.

Одна з дівчат. А ми заблудились? Зайшли на Ковалеві доріжки. Як почали плутатись, ледве втрапили. Все поспішали, що б не спізниться.

Лука. Ну що, дівчата: усе зробили?

Одна з дівчат. Усе, все, як тоді сказали. А ось принесли вам їжі всякої. Вечеряйте, ато й на дорогу зостанеться.

Оверко. О це спасибі, голуб'ята. А то таки инколи добре пищить в животі, наче мишу чоботом наступив.

Лука. *(до Хоми)*. І ви, діду, не забули нас?

Хома. А мені що? В моє серце кожна гілка вросла. То хіба мені байдуже, куди вона гнеться?

Лука. Чом же ви не виправляєте?

Хома. Можна й поламать.

(З кущів виходить де-хто з хлопців).

1-ша дівчина *(до хлопця)*. Ну що, Пилипе, скучно без дому?

Хлопець. За тобою скучив.

Дівчина. Ой-бо.

Хлопець. Справді. Думаю, ти тут страждай, а вони, гляди, з червоними там злигалась.

Дівчина. Чи ти не здурів?

Оверко. Вже місяць за дуба похилився. Пора дівчатка!

Одна з дівчат. Ой лишенко, так швидко?

Оверко. Авже-ж, літня ніч швидко пряде.

Одна з дівчат. Ну, позабіраємо посуд та й гайда.

Лука й Оверко. Спасибі, сестри!

Дівчата. Хоч й далеко підете, ми знайдемо вас. І ніколи не забудемо. Прощайте!

Хлопці. Прощайте, прощайте!

(Дівчата виходять. Всі розходяться. Оверко з Гордієм зостаються вартувати).

Оверко. Ну, голубе, треба подрімати хоч годину, бо маю таку вдачу, що як не посплю, то тоді як квач. Так і в дорозі бувало. *(Схилився й починає дрімать, за ним і Гордій. Лука з Хомою стоять осторонь)*.

Лука. Завтра у нас, мабуть, бій з червоними. Я знаю—це буде останній, діду. Тоді—або ми, або вони, хтось один.

Хома. Ну й що-ж ти?

Лука. Не знаю. Так щемить. Так щемить серце, як ніколи. Чую щось недоброго.

Хома. А ти не думай.

Лука. Як же не думати, коли отут мені перевертається, клекотить. Сьогодні ходжу, думаю, болю, а завтра—я ніщо. Хіба можна цьому повірити? Хіба може це статись?

Хома. Ні не може.

Лука. Чому?

Хома. Бо смерти нема на землі.

Лука. А я, діду, як подивлюсь инколи в зоряну ніч на небо, бачу: кожна зірка говорить своїм язиком. Кожна з них живе своїм життям. І так воно й було й буде на віки. І все живе. Як же я тоді можу вмерти?

Хома. І на землі, голубе, так само. Яку-ж ти смерть бачиш?

Лука. Земля? А що вона, як таке усюди діється? Тоді вже краще вирізати весь люд і зостаться самому на ній, або замостить усю її, замордувати камнем, щоб сліду живого не зосталось (Павза). Ну ходімо, діду, зі мною. Трохи спочинемо.

Хома. А так-так.

Лука. А як пасіка, діду?

Хома. Пасіку розтягли, голубе, визволили.

Лука. Ну й що-ж ви?

Хома. Нічого, якось перекрутимось?

Лука. Мабуть грошенята водяться.

Хома. А мені їх треба ото так!

Виходять.

Оверко. (позіхає). Неначе й ніч коротка, а так довго тягнеться.

Гордій. Та вже на світ мабуть повертає.

Оверко. В цю пору діва лісова в зелених туманах ходить і тужить, з квіток кров висмоктує.

Гордій. Воно значить і в лісі багато всякого лиха?

Оверко. А ти думав. Усюди на землі отаке діється.

Гордій. Чи бач, яка річ. А я це задрімав та й сон бачив. Наче сів на мажу та й поїхав по зоряній дорозі. Іду й їду, а голова вниз теліпається. Ото так сон!

Оверко. Це, чоловіче, не к добру.

Гордій. Ох ти, лишенко. Невже-ж це каюк?

Оверко. Та бог його знає. Може й так.

Гордій. Ну, що ти скажеш. На кого-ж то пасіка зостанеться.

Оверко. Еге. Будеш ти інших бджіл розводити.

В кущах блимнув вогник. Щось зашелестіло.

Гордій. Ох ти лишенько! Невже знову клопіт. Дивись ти, цілу ніч нема тобі спокою й на хвилину.

На сцену вбігає кілька сполоханих козаків.

З гурту. Гей, хто тут?

Оверко. Та ми. Чого тобі треба?

З гурту. Скоріш вставайте!

Оверко. Чого тобі так не терпиться.

З гурту. Швидче вставайте.

— Егей, рятуйте, братця!

— Вставайте, вставайте!

- Що сталося?
- Нас кругом обступили.
- Червоні?
- Ми загинули.
- Рятуйте!
- А ну, всі до зброї!
- Голос Луки.
- Держіться гурту, братця.
- Всі по містах
- Кріпко, кріпко.
- Ай, рятуйте.

Де-який час на сцені метушня. Блискають вогні, чути випали. На хвилину вискакує то один гурт, то другий.

Голос. Ай, кляті, кляті! Розтоптати нас!

- Не очень орі глоткой!
- Ну напірай, напірай ще!
- Держись, товарищі!
- Над лісом червоний прапор повісить. Хай майорить!
- Вискакує гурт.
- Товариші, тут гніздо їх.
- А ну наступаймо.
- О, будка отамана їхнього.

Голоси: Ай, господи, господи!

Голос Луки: Боже мій, рятуйте!

Голос Марійки: Ой-ой!...

Голос Юнака: Скінчилось. Годі вже.

(На сцені з гурту червоних) Ха-ха-ха.

— Ще не вмерла Україна.

— Ах-ха-ха.

На сцену з'являється командир з Корнієм.

Командир. Ну готово.

Корній. А мабуть.

Командир. Коли-б не ви, довіку не взяли цього. Ху-ху. Добра таки спека була.

Корній. Я тут усі стежечки знаю. Колись тут скот пас.

Голос Марійки: Годі вже, годі. Ай господи. На що такий хрест поклав на мене?

Марійка вбігає на сцену, нервово плачучи.

Корній (одриваючись.) Марійко, Марійко.

Марійка. Годі вже, годі—чуєш?

Корній (ірізно). Та заспокойся, кажу тобі.

Командир косо дивиться й виходить.

Марійка. На що ти вкинув мене сюди, розколов душу, розтоптав.

Плаче далі. Входить Комісар.

Корній. Ти знов своєї. Ах, Марійко!

Комісар. А ти тут. Ну тепер наша остання перемога... А серце ще горить. Побігти, згоріти у вирі. Чуєш—згоріти. (Мрійливо) обняти-б увесь світ, здавити в кулаках і сказати: Ти мій, ти мусиш стати таким, як я хочу.

Входить гурт червоних.

З гурту. Тов. Комісар, що робити з бранцями?

Комісар. Я зараз. *(До Корнія)* Ти почекай, я прийду. Ведіть усіх сюди.

Входять селяне, юнак, остронь Івга, зажурена, похилена.

Івга. Ну що-ж тепер робити, що робити мені?

Комісар *(до селян)*. Ну що, товариші, навоювались? Годі мабуть?

З гурту селян. Та що тепер казати.

Комісар. Багато вас загинуло?

З гурту селян. А хто знає. Не лічили.

Комісар. А де ваш отаман?

З гурту селян. Ге! отаман пішов у далеку дорогу.

Комісар. За що ви бились?

З гурту селян. А хто знає, мабуть за те, що й ви. За правду, за землю рідну.

Комісар. Хто-ж у вас одбірав землю й правду?

З гурту селян. Той що прийшов нас руйнувати, ламати наше життя.

Комісар. Ну нема чого довго говорити. Ведіть їх до штабу. Там краще розберем. А отамана шкода—рано загинув. Хотілось поговорити, за що він так запекло бився.

Комісар виходить, за ним ведуть гурт селян.

Корній. *(Підходить до Марійки)*. Марійко, чого ти так?

Марійка. Залиш мене, на віки залиш.

Корній. Що-ж я такого заподіяв?

Марійка. Чого я пішла за тобою, коли ти розтопав мою душу?

Корній. Думав, що ти станеш нашою.

Марійка. Нащо-ж ти вдруге розтопав, нащо робив? Знівечив мою землю, людей кинув у розпуку, брата мого забив...

Корній. Я нічого цього не робив. Хіба я повинен у крові твого брата?

Марійка. Ой ще він і не повинен!..

Корній. Хто скаже, що він іде простим шляхом до правди своєї?

Марійка. Зостав мене, я піду сама собі.

Корній. *(сумно)* Темно й туман скрізь...

Марійка. Туман... і нічого не видно. Я тільки раз підвела голову й тоді побачила свого бога. Він вийшов з яру глибокого та пійшов по житах. Далі сховався за лісами. Я довго дивилась, бо знала, що вже більш ніколи не побачу його.

Корній. Ти все до нього? А куди я подіну свої сили?

Марійка. Не знаю. Іди від мене. На віки йди.

Корній. Марійко!

Марійка. Іди, йди.

Корній. А-а!

Марійка. *(Одійшла і лягає під кущем)*.

Виходить Комісар.

Комісар. Ну, одрядили. А ти чого мучишся?

Корній. Не знаю, нічого не знаю...

Комісар. Як то можна не знати?

Корній. Тоді затули кров із серця. Вона дзюрчить струмками.

Комісар. Кинь—ці бабські видумки.

Корній. Ти кажи просто. Бо я чую, що розженусь і десь стукнусь—голову розіб'ю.

Комісар. Тоді, за віщо ти бився?

Корній. Шукав правди.

Комісар. Так не шукають. Коли-б ти хотів, ти-б зрозумів.

Ївга (*ходить по поляні*). Я вся тремчу. Спать як хочеться! Спати, спати! А-а-а! (*позіхає*).

Комісар. (*до Корнія*) Ось побачиш, ми зробимо землю новою. Коли треба закувати, щоб не пручалась, закуємо в ланцюги, зруйнуєм нори людські. Піднімем високі палаци. В них завсігди буде горіти сонце.

Корній. Чим-же людина стане жити тоді?

Комісар. Сама собою.

Ївга (*ходить по поляні*). Де-б його прилягти, щоб було тепленько. (*Оглядає куці*).

Комісар з Корнієм виходять.

Ївга (*придивляється до постати Марійки*). Марійко ти тут?

Марійка. А ти звідки взялась?

Ївга. Блукаю, сестро, без притулку.

Марійка. І ти спалила руки на чужім вогні?

Ївга. Ой, не питай, сестро. Боже мій, де-б його прилягти, щоб було тепліш?

Марійка. Не знаю! Болить мені все—розкололось серце надвоє.

Ївга (*лягаючи під кущем, поруч Марійки*). Отут мабуть і висплюсь. А завтра підемо шукати нової землі...

Марійка. Нової? Я не знаю нової землі...

З а в і с а.

Д І Я І V.

На переднім плані зелений майдан. В глибині дощаний паркан. За парканом цвинтар з молодими деревами—кленами, березами, липами.

Праворуч у глибіню школа—видно лише один ріг її. В паркані дві фіртки: одна до церкви, друга ширша—до школи.

В перспективі східцями йдуть ліси, що зливаються з небом. На всьому світлий колорит вересня. Ніжний пурпур кленів переходить поволі в свіло-жовті тони, що тягнуться в прозору ясну блакить неба.

Під парканом сидять Гнат і Хома.

На сцену вливається похід селянства. В поході переважає молодь і селяне середнього віку. Прапори, червоні стрічки. Гурт співає Інтернаціонал, хтось пілікає на гармоніку.

Голоси: — В ногу, в ногу.

— Та куди ти лізеш? Кажу: в ногу.

— Ас-два-три!

— Ас-два-три!

— Сьогодні наше свято, братця!

— Хай горить червона зірка!

— Беріться дружньо за руки з робітниками!

— Хай живе єднання!

Промовець. Товариші! Сьогодні свято, якого ніколи не знали ви. Скинули панів і буржуїв. Земля ваша в один і другий і третій бік... І товариші... хіба не горить ваше серце цією радістю?

Два парубки виходять осторонь. У одного гармоніка. Обнімаються.

1-ший парубок. Брате мій, який простір усюди!

2-й парубок. Все розлилось на всі краї. Гуляй наші... Розлились береги—йди, куди хочеш!

Махає радісно рукою, й обидва біжать до гурту.

Промовець. Товариші... Скиньте полуду з очей—і побачите: не вороги ви один одному, а браття, й доля у вас одна з робітниками. І товариші... який щасливий цей люд буде в цьому єднанні. І товариші...

Голоси: — В ногу, в ногу!

— Не випірай.

— В ногу, кажу тобі!

Ас-два-три.

Спів Інтернаціоналу пілікає гармоніка. Похід виходить.

Хома. Ну й що ж ти, в гості, чи на пожиття?

Гнат. Ні, навіки.

Хома. Що-ж ти будеш робити тут?

Гнат. В землі копатись.

Хома. Так! Чого-ж колись тікав від неї до міста? Хотів запаніти, на лехкий хліб?

Гнат. Так, діду, Революція все змінила.

Хома. Революція. Хіба-ж революція для того, щоб люде тікали з міста на села?

Гнат. Може й не для того! Та й тут треба все змінити.

Хома. А що саме?

Гнат. Так, шкода... Шкода, що революція не зруйнувала міста, не зрівняла його з землею, щоб не залилось там камня на камені.

Хома. Чим же воно шкодить тобі?

Гнат. Це смітник людський. Небо там, повітря, все отруєє людську душу розпустою й зневагию.

Хома. А наука як же тоді?

Гнат. Наука й без того буде. Людині знову треба повернутись до землі й полюбити тайну життя...

Хома. Невже-ж з тебе хватить, щоб тільки в землі копатись?

Гнат. Не знаю, не думав. А ви-ж якось живете?

Хома. Я тут зрісся і з землею, і з людьми.

Гнат. Тільки й усього?

Хома. А що більше треба тепер?

Гнат. Хе, людині багато чого треба!

Хома. (Запалює лольку). От, ти лихо. Ніяк лолька не курить. (пльмає). Ну й я піду по ділу. Я швидко повернуся. Ще поговоримо...

Входять Домаха й Іван. Іван несе в руках старе колесо, кілька дручків, глухо кличе: «бицю, бицю».

Домаха. А ти усе сидиш тут та дивишся. Що ти бачиш тут, про що думаєш.

Гнат. Лічусь, мамо. Землею лічусь.

Домаха. А то так.

Гнат. Видихаю усе, що приніс з міста.

Іван знову кличе: бицю, бицю.

Домаха. Чого ти так побиваєшся за ним? Та хай він сказиться! Коли бо що путне, ато бичок. Яка то користь з нього?

Іван. Треба-ж мамо на хазяйство збиратись.

Гнат. А ти таки не каєшся? Як кліщ уп'явся в землю й не випускаєш з рук.

Іван. А що-ж робити, брате? Треба знову складати кубло!

Гнат. Ну нічого, нічого—складай. Ось і я швидко пристану до тебе. Будемо вкупі працювати.

Іван. А справді. Це буде краще. Тільки як подумаєш: що-дня в тебе можуть одібрати землю! Як його працювати!

Гнат. А ти все боїшся? Хочеш, щоб оце твій клопоть був?

Іван. Я хочу обгородиться. Щоб я ні до кого, і до мене ніхто.

Гнат. Кинь, брате!—це дурниці.

Іван. А як же тоді праця?

Гнат. Хе, а хто тобі заважає працювати?

Іван. Щось не те ти кажеш.

Іван виходить. Чути голос: бицю, бицю.

Домаха. Він, як кріт—по крихті все збирає. Стара хліборобська кров не замовкне.

Гнат. Ну, а як воно сталось, мамо, що все згоріло?—

Домаха. А як сталось. Фанько підпалив, і сам згорів, хлопче! Кинулася за ним, як його ніде немає. Шукали, шукали, так і не знайшли...

Гнат. Так тому й треба було статись.

Домаха. Що ти кажеш?

Гнат. Йому краще було згоріти! А вам, мамо, не болить за Фанька.

Домаха. Зразу боліло дуже! Здавалось, наче увесь світ мене прокляв.

Гнат. А тепер?

Домаха. Тепер легко. Від усього легко. Наче я в гостях де.

Гнат. У гостях? А справді...

Домаха. Найстрашніше спалить усе,—а тоді легко.

Гнат. А де тато?

Домаха. Він пішов у ліси. Хто знає куди. Все говорив про молодість та й подався собі.

Гнат. Найкраще зробив.

Домаха. А як я подумаю—з глузду з'їхав старий.

Гнат. Злитись людині з природою—що є кращого?

Входить Хома з Ївгою. У Ївги в очах божевільний погляд і якийсь глибокий смуток.

Хома. Ось і тютюнники радяться, як знову тютюн розводити та пити тютюнову порохню.

Гнат. Не тютюнники, а виноградарі, діду. Новий виноградник засадимо.

Хома. У куточку, щоб ніхто й не бачив. *(До Іви)*. Ну, що ти робиш, доню.

Івга. Я йду до церкви.

Хома. Знову шукати правди?

Івга. Ні. *(В задумі)*. Запалити все й полетіть самій з огнем.

Хома. Доню! Краще здави своє серце—хай мовчить.

Івга. А, діду! Хто вам платить за балачки?

Хома. Ну, йди, йди собі.

Івга *(виходить)*.

Домаха. Отакої. То була з червоними, а тепер до бога.

Хома. А чому-б їй до бога не постукатись?

Гнат. Дурити людей, діду, кличете їх до бога, а сами не вірите.

Хома. А що тобі?

Гнат. Я тільки так. *(З церкви чує дзвін)*.

Хома. Я, хлопче, тільки кидаю камінчики, щоб не стояло болото. Хай люд сам шукає собі бога. Хай сам скаже, чи треба йому бога, чи це тільки попівська видумка.

Гнат. Значить спроба?

Поволі сходяться люде, переважно ліпші чоловіки й жінки. Між ними ходить Хома, про щось розмовляє. З'являються зокрема Марійка, Петрусь, Івга.

Гнат. *(до Марійки)*. І ти, сестро, сюди?

Марійка. Я тільки так. Не знаю й чому.

Гнат. Блукаєш ти, бачу. Не знаєш притулку.

Марійка. А, блукаєш! А що тобі? Що вам усім?—

Гнат. Важко, сестро?

Марійка. Не знаю. Чую тільки, під ногами, як прірва. А сама я на якомусь стовпчику: аж голова кружляє. Чи я знаю: може й легко дуже, а може камінюка.

Гнат. А ти пали все і йди далі...

Марійка *(хитає головою)*. А ти-б спалив? А на що тоді обіпертись?

Гнат. На землі працюй.

Марійка. Вона вся порепалась, висохла—як пустинь стала—жовта вся, страшна!

Гнат. Що ти кажеш? Ти ось послухай: як вона ніжно дихає в лице тобі своїм духом, своїми пахощами. І поздоровієш тоді: приклади до виразки холодний листок подорожника, обмий її в криниці.

Марійка. Не знаю. Я тепер нічого не хочу.

Хома. Марійко, а йди сюди.

Марійка. *(підходить)*. Що ви?

Хома. Ти куди думаєш, Марійко?

Марійка. А що?

Хома. Ну, а за тими, до церкви?

Марійка. А що вам, діду?

Хома. Болить мені серце, доню?

Марійка. Болить? А чому йому не болить? Навіщо він кинув мене на горе?

Хома. А ти йди до нього знову, припади, благай!

Марійка. Я? Щоб тепер я пішла?

Хома. А що-ж, доню?

Марійка. *(Нахиляючись, пошенки)*. Щоб поспитати, чи він є? Що він думає собі робить? *(Очі юрять у неї хоробливо)*.

Хома. *(Хитає головою)*. Дівчино, дівчино! Що собі думаєш робити? *(Помовчавши)*. Стрівай, піду погляну, що там діється. *(Іде до гурту)*.

Петрусь. *(Підходить до Марійки)*. Марійко, ти тут?

Марійка. А що ти, Петрусю?

Петрусь. Так, хотів поговорити з тобою.

Марійка. А що саме?

Петрусь. Та так. Ось ходімо за мною.

Марійка. Кажу тут.

Петрусь. Е, ні. Цього не можна. Ходімо.

Петрусь і Марійка виходять. Надходить гурт молоді, селян. У де-кого в руках балабайки, гармонії.

Голоси з гурту:— Комнезамці.

— Комсомольці.

— Теж на наше свято.

— Ви чого сюди?—

— Хіба не можна?—

— Ви-ж не вірите?—

— Прийшли подивиться, що за чудо тут.

— Нового попа хочемо зустріти.

— То це й балабайку за для того?

— Ти перед ним, Грицьку, гопака.

— В присядку.

— Ах-ха-ха!

— Ну, буде вам! Не хочете слухать, то йдіть собі.

— Мішаємо, папаша?—

— Геть відціль, бузувіри!—

Марійка з Петрусем підходять до Гната

Марійка. Що-ж у вас робиться?

Петрусь. О, ми вже клуб заклали! І що-вечора там збираємось. І книжок у нас багато, багато...

Марійка. Що-ж у них пишуть? Про революцію?

Петрусь. І про революцію і про все, про все... я запостав одну— так там написано, звідки пішло життя.

Марійка. Звідки-ж воно?

Петрусь. Е, там багато такого сказано. *(Помовчавши)*. Марійко, ходімо з нами до клубу. Ходімо!

Марійка. Нащо я вам здалась.

Петрусь. Будеш з нами.

Марійка. І-і, голубчику, яб усю землю розвалила, коли-б можна. *(В задумі)*. Згадуєш, петрусю, як ти на весні грав на сопілку. Тоді я з лісу принесла цілий жмут цвіток. Уся земля цвіла. А тепер...

Петр. А тепер ми клуб заклали. Будемо приставленія робити. хочеш грати?

Марійка. Чого така земля холодна й жовта? Чому нема неба? Чому все чорне й жовте,—Петрусю?

Петр. Ну-що ж, тепер осінь.

Марійка. Який ти. Нічого ти не тямиш. Коли-б це мама. Де моя мама? Хто вона? Чому я не знаю?

Петр. А тітка Домаха?

Марійка. Хіба ти не знаєш, що я підкидьок?

Петр. Он як! А я й не думав.

Марійка. Коли-б вона почула, то сказала-б, як мені бути. Що-ж тепер робить?

Обоє йдуть до гурту.

Хома. (*Ходить між гуртом*). Кидайте камінчики в воду, брати мої! буль, буль. Зустрічайте його.

Голоси з гурту: Ми всі тут, Хомо! Всі, всі!

Хома. Вже нема більше ворогів. Є брати й сестри. Зустрічайте їх.

Чути спів із церкви. Більша частина ліпших селян вирушає до церкви. Зостається лише молодь. Петрусь стоїть осторонь. Марійка ходить тиняючись.

1-й Юнак. Ходімо краще заграємо на балабайку.

2-й Юнак. Та грай тут.

1-й Юнак. Ні, не зручно. Ходімо до лісу.

Починають бренькати на балабайку—виходять. Входить Корній.

Корній. Що ви тут робите?

Голоси: Бога ховаємо. А ти куди?

Корній. Прийшов попрощатись.

Голоси: Куди-ж ти?

Корній. До міста. Ладнати життя.

Голоси: І не боїшся?

Корній. Чого?

Голоси: А як заплутаєшся?

Корній. А мені що?—Як рибі вода. Чим більш горить земля, тим повніш дихаю.

Голоси: Ого?

Корній. Та я взяв би її за пупрю та й кинув би в простір. Хай шумує, горить.

Голоси: Гляди, щоб не підскобзнувсь.

Корній. Ого, не такого бувало.

Голоси: Зади, зажди трошечки, не спіши.

Корній. Ніколи ждати. Треба зразу братись. (*Підходить до Марійки*). Я йду до міста, Марійко!

Івга (*виходить із церкви з свічкою в руках. Дико озирається. Пристрасно*).

Це тобі в небо! Ціле огнище в небо!

Виходить за церквою, уважно придивляючись до стін.

Марійка. А мені що за клопіт. Йди собі.

Корній. Тобі байдуже?

Марійка. Байдуже.

Корній. Що-ж ти думаєш робити.

Марійка. Щось будемо робити. Що тобі до того?

Корній. Що мені до того? А те, що візьму тебе й потягну живосилом.

Марійка. Що тобі треба? Одлізь!

Корній. А що ти робитимеш? Копатимешся в землі, як хробак?

Марійка. А, лишенько моє! Хіба ще мало заподіяв

Йди від мене!

Корній. *(Наближається. Бере за руки. З розпукою)*. Марійко! Не роби дурниць! Ходімо зо мною. Чуєш, ходімо до міста. Ти знову станеш людиною. Новою людиною.

Марійка. Одлізь, кажу тобі! Упиряка! Мало тобі ще? ти залив кров'ю мої груди. Йди від мене, йди.

Корній. Марійко!

Марійка. Йди від мене. Я тебе не знаю.

Корній. Не знаєш?

Марійка. Нічого не знаю. Землі, неба—нічого.

Корній. Марійко! Отямися!

Марійка. *(Кричить)*. Йди від мене бога ради.

Корній. *(Випускає руки зпересердя)*. С—сатана. *(Одходить поволі)*.

Марійка, тиняючись, йде до паркану, падає під дерево, затуливши лице долонями.
Видно як вона здрігується.

Голос з гурту:—Ну, що Корнію?

Корній. А що? Мені нема чого тут робити? Пора вирушати.

З церкви чути спів і дзвони.

Голос із-за сцени: Рятуйте! Пожежа!

—Пожежа!

Голоси з гурту:—Що таке?

— Дивись он дим!

— Братця! Церква горить!

— Ну?

— Йй-богу!

— Хлопці, ану, швидче!

Голоси з-за сцени: Ой,—ой—ой!

В гурті метушня. По стінах церкви в'ється полум'я. Який час розпачливо белемкає дзвін, а потому швидко втихає. З середини церкви валить переляканий люд. Метушня, крики, стогнання.

— Боже! Боже!

— Хто воно? Звідки?

— Божа кара, нейначе!

Злякана молодиця. Ой лишенько! Десь дівчина поділась. Люде добрі! Ніхто не бачив дівчини моєї?

— Еге! тут знайдем!

— Ай, господи, господи!

Голоси з гурту: Це нейначе, як ті комнезами!

— А нам нащо? Чи ми заперщаєм? Стукай собі лобом, скільки влізе!

— А хто палив цигарки?—

— То ото ми підпалили?

— Люде добрі! Це оці комизи!

— Одлізь! Кажу тобі—замовчи краще!

— Кара Божа! Іменно наказаніє?

Х о м а. Люде добрі! Чи нічого не зосталось у церкви? А ну пригадайте!

З г у р т у: А попа, діду, не забув?

— Ще о смалиться.

— Хі-хі-хі! Як кабана...

— Попа, як кабана! Хі—хі—хі!

— А, гляди, сала багато вийде.

М о л о д и ц я. Боже! Боже! Де-ж його тепер молиться?

— Ах-ха-ха! Як кабана!

Марійка, як зростає гамір, поволі підводиться. Злякано вдивляється в огнище. По лиці пробігає дика усмішка. Тихо підходить до церкви.

М а р і й к а. *(Пристрасно)*. Це мені, як знак подаєш—спалити серце! А-а! Гос-споди!

Невидно хреститься; раптом біжить і кидається в огнище.

— А-а! Господи!

— Що таке?

— В саме огнище!

— Божевільна!

— А-а! А-а-а!

— Боже мій! Лишенько!

— Яка кара велика!

Петрусь виривається з юрби, кидається до вогнища, але швидко відходить.

П е т р у с ь. Кому-ж ти квітки, весняні?...

Марійко, сестро!

Хтось голосно плаче. Глуха тиша. На лицях всіх грають червоні одсвіти і.й густі тін.

З а в і с а.

В. ДОМАЗАР

ІЗ ЦИКЛЮ «ГАЛИЧИНА»

Проклене нас рідна мати,
Бідна, темна удова,
Як у бою—рідний брате,
Впаде твоя голова.

Проклене нас від порога
Вірний церкві сивий дід.
Кров'ю списана дорога
Скрізь значитиме наш слід.

Проклене нас рідна хата
За руїну, за пожар,
А всміхнеться, як до брата,
Тільки бідний Пролетар

Кріс візьме і піде з нами,
Щоб відбути свою часть;
Буде битися з панами
І життя за волю дасть.

А хто з нас ще жити буде,
Піде далі. Нумо, враз!
Скрізь, де в тюрмах стогнуть люде,
Там стрічати будуть нас!

ОЛ. КОНТОРИН

О С І Н Ї

На молодик повисла осінь,
Дощем захлюпане село.
Над димарем вітри голосять
І плаче стріха над цебром.

А ліс пожовклий і лиловий
Схилився на бур'ян брудний,
І недалечко бір сосновий
У річку віти намочив.

У небі громи й сині блиски,
У небі буйволи ревуть.
А молодик, немов колиска,
Розп'яв проміння на дубу.

А сам рогами золотими
Блакитне небо наколов
І поринає в хмари сині,
Де зор, де зор огонь.

На молодик повисла осінь,
Дощем захлюпане село.
Над димарем вітри голосять,
І плаче стріха над цебром.